

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA
TOMUS LXXXVI.

**HUNGARIA
SZEGED
1988**

**ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE**

ACTA HISTORICA
TOMUS LXXXVI.

HUNGARIA

SZEGED

1988

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
DE ATTILA JÓZSEF NOMINATAE
ACTA HISTORICA

Szerkesztőbizottság

DR. ANDERLE ÁDÁM, DR. CSATÁRI DÁNIEL, DR. GAÁL ENDRE,
DR. KRISTÓ GYULA, DR. MAKK FERENC, DR. SERFŐZŐ LAJOS

Redegit

DR. GYULA KRISTÓ

Szerkesztette

DR. KRISTÓ GYULA

Műszaki szerkesztő

DR. GAÁL ENDRE

HU ISSN 0324—6965

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed
in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*

„ÚJ” FORRÁSOK A KUNOK KERESZTÉNY HITRE TÉRÍTÉSÉRŐL?

A XIII. század elején részben a Magyar Királysággal szomszédos moldvai és havasalföldi területen élő kunok keresztény hitre térítése és a számukra felállított (milközi) püspökség megszervezése középkori történelmünk egyik érdekes kérdése, amellyel ez ideig számos kutató foglalkozott. Munkásságuk eredményeként egyre világosabb kép rajzolódik ki a kunok körében végzett missziós tevékenységről és az új püspökség létrejöttének körülményeiről, bár még mindig akadnak homályba vesző részletek és vitatott kérdések.¹ Előjáróban szeretnénk megjegyezni: jelen munkánkban nem a máig megoldatlan problémák tisztázására teszünk kísérletet, hanem egy általános tanulságokkal is szolgáló — de mind a szemléletmód, mind pedig a metodika szemszögéből kifogásolható — eljárásra kívánjuk felhívni a figyelmet egy forrásközléssel kapcsolatosan.

Domonos Pál Péter 1979-ben megjelent, „... *édes Hazámnak akartam szolgálni...*” című, Kájoni János énekeskönyvét (*Cantionale Catholicum*) és Petrás Incze János írásait, valamint leveleit (*Tudósítások*) tartalmazó munkájának Történeti áttekintésében három oklevelet tett közzé, amelyekkel Róbert esztergomi érsek „pápai legátussá való kinevezésének —, kunországi útjának és a kunok számára való püspökszentelésnek tényét” bizonyítja.² Domokos Pál Péter kimondottan ugyan nem utal arra, hogy a Vatikáni Titkos Levéltárban általa *újonnan* felfedezett kútfőkről van szó, de a közzététel módja egyértelműen ezt tanúsítja. Először az oklevelek fotókópiáját, majd azok olvasatát, végül pedig magyar nyelvű fordításukat adja közre. Mind a főszövegben, mind pedig a jegyzetapparátusban hivatkozik Mezey Lászlóra, aki a diplomák szövegének kiolvasásánál, valamint a rövidítések feloldásánál segítségére volt, de nem tesz említést arról, hogy a szóbanforgó forrásokat korábban bárki bármilyen formában közzétette vagy használta volna.³ Mindhárom oklevél

¹ A kérdésre vonatkozó gazdag irodalomból két alapvető munkát emelünk ki, amelyekre a későbbiek során is hivatkozunk. IOAN FERENT: Cumanii și episcopia lor. Blaj 1931. (Magunk ennek magyar fordítását használtuk: A kunok és püspökségük. Fordította Domokos Pál Péter. Budapest 1981.); MAKKAI LÁSZLÓ: A milközi (kun) püspökség és népei. Debrecen 1936.

² „... édes Hazámnak akartam szolgálni...” KÁJONI JÁNOS: *Cantionale Catholicum*, PETRÁS INCZE JÁNOS: *Tudósítások*. Összeállította: DOMOKOS PÁL PÉTER. Budapest 1979. 35—40. A kézirat nyomdába adása után jelent meg DOMOKOS PÁL PÉTER monografius igényű munkája, A moldvai magyarság története (Bp. 1987. ⁵). A szerző ebben a műben is kiadja az általa 1979-ben közzétett három oklevelet (263—265.). A kiadások szövege — két apró korrekciótól eltekintve — azonos. A jegyzetapparátusban a szerző az oklevelekkel kapcsolatosan megjegyzi: „A három pápai levél tudomáson szerint az „...édes Hazámnak akartam szolgálni...” c. könyvben jelent meg először teljes terjedelemben” (537.).

³ DOMOKOS: i. m. 36., 144. (29. jegyzet).

IX. Gergely pápától származik, s egyazon napon, 1228. március 21-én íródott. Az egyik a domonkosok magyarországi tartományfőnökének, a másik Róbert esztergomi érseknek, a harmadik pedig Béla hercegnek szól.

A magyarországi domonkosok 1227—1232 közötti tartományfőnökét, a levél címzettjét, sajnos, nem ismerjük név szerint. Annyit mindenesetre tudunk róla, hogy Paulus Hungarus (1221—1223) és Theodorik (1223—1227) után harmadikként irányította a magyarországi domonkos tartomány életét. Az említett oklevélben IX. Gergely pápa értesíti őt Róbert érsek térítésének addigi sikereiről, Theodorik püspökké tételéről. Emellett a pápa utal arra, hogy mind a tartományfőnök, mind pedig a domonkos testvérek feladata a megindult térítómunka segítése, támogatása. IX. Gergely egyben arra inti a tartományfőnököt, hogy ne akadályozza Theodorikot abban, hogy maga válassza ki a testvérek közül a feladatra legrátermettebbeket, hiszen mint korábbi prior személyesen is jól ismeri a magyarországi domonkosokat. Az oklevélből az is kiderül, hogy a testvérek közül sokan vállalkoznak önként a térítómunkára. Az esztergomi érsekhez intézett levélben a pápa jóváhagyja Theodorik püspöki kinevezését, és felhatalmazza Róbertet, hogy száz napi búcsút engedélyezzen mindazoknak, akik személyesen mennek vagy segítséget küldenek templom építéséhez a keresztény hitre tért kunok számára. Ugyancsak felhatalmazást nyert Róbert arra vonatkozóan, hogy kétévi bűnbocsánatot engedélyezzen mindazoknak, akik a keresztények kunokkal szomszédos földjének visszaszerzésére indulnak, amelyet az ikóniumi szultán és más hitetlenek (*infideles*) foglaltak el, valamint azoknak, akik a megtért kunok ellen harcoló és a többiek kereszténnyé válását akadályozó népek ellen vonulnak. A harmadik levélben IX. Gergely pápa Béla herceget üdvözli abból az alkalomból, hogy Róbert érsekkel együtt elment a kunok földjére és segédkezett azok keresztény hitre térítésében (ut pro Cumanis convertendis ad ipsum cum ... Strigoniensi Archiepiscopo ... terram illorum intraveris). A pápa egyben kérést is intéz Béla herceghez: a jövőben azon munkálkodjon, hogy a kunok megtérítése sikeresen befejeződhessen.

Az oklevelek tartalmának rövid ismertetése is mutatja: lényeges információt közlő forrásokról van szó. De valóban ismeretlenek voltak ezek a kútfők eddig a kutatás számára? Nézzünk először néhány fontosabb forráskiadványt! Az 1829 és 1844 között megjelent, Fejér György által összeállított okmánytár az egyik leggyakrabban forgatott forráskiadvány, amelyet napjainkban is használnak a középkori magyar történelmet faggató kutatók annak ellenére, hogy ennek a monumentális vállalkozásnak az egyes kötetei számos hamis oklevelet és téves olvasatot tartalmaznak. Témánk vonatkozásában Makkai László — akinek a vizsgált kérdésről írt munkáját Domokos Pál Péter is tanulmányozta — utalt arra, hogy a milkói püspökség történetével kapcsolatos forrásanyagot Fejér György okmánytára lényegesen kiterjesztette.⁴ Ennek ismeretében nem tűnik meglepőnek, hogy a III/2. számú kötetben mindhárom hivatkozott oklevél megtalálható. Igaz, a diplomák keletkezési évét Fejér tévesen 1229-re teszi.⁵ Ugyancsak Makkai László említi fentebb hivatkozott könyvének bevezetőjében, hogy a kun püspökségre vonatkozó forrásanyag kérdésében „a végleges tisztázódást” Augustinus Theinernek a XIX. század második felében megjelent, az eredeti pápai regisztrumokból készült forrásközléseket tartalmazó okmánytára tette lehetővé, kiszűrve az addigi anyagból a hamis vagy betoldásokkal rontott okmányokat.⁶ IX. Gergely pápa 1228. március 21-én kelt három oklevele

⁴ MAKKAI: i. m. 7.

⁵ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera GEORGII FEJÉR. III/2. Budae 1829. 151—152., 153—155.

⁶ MAKKAI: i. m. 7.

természetesen Theiner munkájában is megtalálható, s az újabb közzététel révén 1859 óta immár megbízható olvasatban áll a kutatók rendelkezésére.⁷ Ezen túlmenően egy szintén a XIX. század második felében megjelent román forráskiadvány, Hurmuzaki okmánytára, ugyancsak tartalmazza IX. Gergely pápa említett okleveleit.⁸

A forráskiadványok közti tallózást befejezve megállapíthatjuk: már a XIX. század végén három olyan tekintélyes okmánytár állt a történetbúvárok rendelkezésére, amelyekben *in extenso* voltak olvashatók a Domokos Pál Péter által 1979-ben közzétett kútfők. Így ezek az oklevelek nehezen kerülhették volna el a milkói püspökség történetével — akár csak érintőlegesen — foglalkozó kutatók figyelmét. Említsünk meg közülük is néhányat! Pauler Gyula az Árpád-kori magyar történelemről írt kétkötetes, 1893-ban, majd 1899-ben megjelent könyvében röviden érinti a kunok XIII. század eleji megkeresztelkedésének és Theodorik püspökké tételének kérdését. A probléma tárgyalását zömmel a Fejér György által összeállított okmánytárban szereplő kútfők alapján végezte, amelyek között IX. Gergely pápa 1228. március 21-én kelt három oklevelére is hivatkozik.⁹ Másodikként a valószínűleg katolikus csángómagyar származású, de román pappá nevelt szerzetes-történészre, Ioan Ferentzre hívjuk fel a figyelmet, aki a moldvai katolikus élet fáradhatatlan kutatója volt, s akit Domokos Pál Péter személyesen is ismert. Ferentz élénken foglalkoztatta a kunok története és a körükben végzett katolikus térítés. Erről a kérdésről több tanulmányt is írt, amelyek egy része *Cumanii și episcopia lor* címmel 1931-ben könyv alakban is megjelent. Ezt a munkát Domokos Pál Péter később magyarra fordította, s a Szent István Társulatnál ki is adta. Ferentz könyvét tanulmányozva kiderül: a szerző a Hurmuzaki-okmánytár közlése alapján jól ismerte IX. Gergely pápa szóbanforgó okleveleit, s munkájában fel is használta azokat.¹⁰ Harmadikként Makkai László nevét említjük meg, akinek a milkói püspökségről 1936-ban megjelent könyve véleményünk szerint máig a kérdéskör legmegbízhatóbb feldolgozása. Makkai László munkáját sem kívánjuk részletesen ismertetni, csupán arra utalunk, hogy a kunok megtérítésével kapcsolatosan az ő figyelmét sem kerülte el IX. Gergely pápa említett három oklevele, amelyek lelőhelyeként nemcsak Theiner okmánytárát, hanem Hurmuzaki forráskiadványát is megjelöli.¹¹ Fontos hangsúlyoznunk ezt, mert Domokos Pál Péter egyik megállapítása azt sugallja: Makkai László nem ismerte az 1228. március 21-én kelt pápai leveleket, közülük is elsősorban a Béla herceghez intézettet. Domokos Pál Péter ugyanis ezt írja: Makkai László „lehetetlennek tartja, hogy az esztergomi prímás Kunországban járt volna, véleménye a levél ismeretében megdől.”¹² Makkai László munkájából azonban egyértelműen kiderül — bár Domokos Pál Péter erre egyáltalán nem utal —: a szerző nem az említett források ismeretének hiányából fakadóan állítja, hogy Barc vezérnek és híveinek megkeresztelése Erdélyben s nem Kunországban történt, hanem egyszerűen azért, mert a *Magnum Chronicon Belgicum* egyik passzusa szerint a kun fejedelem fia megígérte Róbert esztergomi érseknek apia Erdélybe jövetelét (*pater meus venit ad te ultra Silvas...*), s a krónika egy másik mondata alá is támasztotta ezt (*Quo facto abiit archiepiscopus ultra silvas*

⁷ *Vatera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab AUGUSTINO THEINER. I. Romae 1859. 87—88.*

⁸ *EUDOXIU DE HURMUZAKI: Documente privitoare la istoria Românilor. I. 1199—1345. Bucuresci 1887. 107., 108., 111.*

⁹ *PAULER GYULA: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt II: Budapest 1899^a. 97—99., 504—505. (86. jegyzet).*

¹⁰ *FERENTZ: i. m. 134., 137—138.*

¹¹ *MAKKAI: i. m. 16—17. (21. és 28. jegyzet).*

¹² *DOMOKOS: i. m. 144. (29. jegyzet).*

(seu in Transilvania) in occursum patris illius et ibi baptisati sunt...).¹³ Másrészt az erdélyi megkeresztelkedés tényének cáfolatául Makkai László nem tartotta elég-séges érvnek a pápai levél (IX. Gergely 1228. március 21-én Béla herceghez intézett leveléről van szó!) terram illorum intraverat kitételét, mert szerinte az a „helyi körülmények nem ismerete miatt történt elírás”, amit Ferent és mások nem vettek figyelembe. Makkai érvelésében még arra is hivatkozik, hogy az akkori viszonyok közepe-
pette a Kunországba való átkelés nagy nehézségekbe ütközött volna.¹⁴

Az említett krónikarészlet és pápai levél nyújtotta információt mérlegelve úgy véljük, nem lehet egyértelműen állást foglalni Barc vezér és a kíséretében levő kunok megkeresztelkedésének helyét illetően. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a különböző történeti munkákban hol Erdély, hol pedig Havasalföld szerepel a kunok keresztény hitre térésének helyszíneként.¹⁵ Egy dolgot állíthatunk csak biztosan: Makkai László körültekintőbben járt el a kérdés vizsgálatakor — okfejtése ennek következtében számos megfontolandó érvet tartalmaz —, mint Domokos Pál Péter. Ugyanakkor érthetetlennek tűnik: miként kerülhette el Domokos Pál Péter figyelmét az a tény, hogy mind Ioan Ferent, mind pedig Makkai László munkáikban felhasználták az általa később közzétett okleveleket, megadván azok lelőhelyét is, amikor mindkettőjük könyvét áttanulmányozta? Domokos Pál Péter eljárása azért is kifogásolható, mert könnyen megtevesztheti a milkói püspökségre vonatkozó forrásanyag kérdésében kevésbé tájékozott kutatót. Dümmerth Dezső például ezt írja Az Anjouház nyomában c. könyvében Domokos Pál Péter forrásközlésével összefüggésben: „Ma is akad még magyar kutató, aki érdekes eredeti iratokat talált ... a kunokat térítő misszióval kapcsolatban.”¹⁶

További problémát jelent, hogy Domokos Pál Péter forráspublikációja számos téves olvasatot tartalmaz — szerencsére nem lényegbevágó pontokon. A teljes felsorolás helyett csak néhány kiragadott esetre hívjuk fel a figyelmet. Az eredeti, a könyvben fotókópián közölt oklevél vonatkozó részeit kurzív szedéssel adjuk meg. A domonkosok magyarországi tartományfőnökéhez írt levélben például *toto mentis affectu* helyett poco mentis affecti, *magis utiles plene novit* helyett magis miles plene novi olvasható Domokos Pál Péternél.¹⁷ Az esztergomi érseknek írt levélben található téves olvasatok közül a következőkre hívjuk fel a figyelmet: *iuxta tuum desiderium* helyett iuxta desiderium, *conversionem* helyett conventionem, *personaliter iverint* helyett personaliter inerint, *proficiscentibus ad recuperandum* helett proficientibus ad recuperandum, *qui cumanos conversos* helyett quis cumanos convertos, *remissionem biennium* helyett missionem biennium, *ad mutilationem membri vel mortem forsitan* helyett ad mutilationem membri forsitan.¹⁸ A Béla hercegnek küldött levélben is akad téves olvasat. A *commendantes, quod Rex Regis filius Regumque successor*

¹³ MAKKAJ: i. m. 16. (22. jegyzet); Monumenta ecclesiae Strigoniensis I. Edidit FERDINANDUS KNAUZ. Strigonii 1874. 263.

¹⁴ MAKKAJ: i. m. 16. (22. jegyzet). Itt jegyezzük meg, hogy az eredeti oklevélben nem terram illorum intraverat, hanem intraveris szerepel.

¹⁵ Makkai László később is azt a nézetet vallja, hogy Róbert érsek 1227-ben nem járt Kunországba, hanem Erdélyben fogadta Barc fejedelmet és kíséretét, akik itt vették fel a kereszténységet. Erdély története I. A kezdetektől 1606-ig. Szerk.: MAKKAJ LÁSZLÓ és MÓCSY ANDRÁS. Budapest 1986. 306. Ezzel szemben Ioan Ferent úgy vélekedik, hogy „A küldörség átkelt a Kárpátokon, belépett Kunországba, így Bortz Membrok megkeresztelése nem Erdélyben, hanem a Kárpátokon túl, Kumániában történt.” FERENT: i. m. 134. Hóman Bálint ugyancsak azon a véleményen van, hogy Róbert érsek Havasföldön keresztelte meg a kunokat. HÓMAN BÁLINT—SZEKFÜ GYULA: Magyar történet I. Budapest 1936. 451.

¹⁶ DÜMMERTH DEZSŐ: Az Anjou-ház nyomában. Panoráma 1982. 540—541.

¹⁷ DOMOKOS: i. m. 36.

¹⁸ DOMOKOS: i. m. 38—39.

helyett documentandes, quod rex regum regumque successor, a *nosse vivere* helyett noster vivere, a *viriliter prosequaris* helyett visibiliter prosequaris olvasható Domokos Pál Péter közlésében.¹⁹ Érdekes viszont, hogy a téves olvasatok ellenére Domokos Pál Péter magyar fordítása számos esetben hűen követi az eredeti latin nyelvű oklevél szövegét (például az általa visibiliter prosequaris-nak olvasott szókapcsolatot, helyesen, férfiasan folytasd formában teszi át magyarra).

Fejtegetéseinket a következőkkel zárhatjuk: Domokos Pál Péter, úgy látszik, megfedkezett arról a fontos alapelvről, hogy a későbbi korok kutatójának kötelessége ismerni az elődök munkáját. Ha ugyanis erre tekintettel van, akkor nemigen fordulhatott volna elő, hogy IX. Gergely pápa 1228. március 21-én kelt három oklevelét új kútfőkként tünteti fel a kunok keresztény hitre térítésével kapcsolatosan.

I. Petrovics

„NOUVELLES“ SOURCES SUR LA CHRISTIANISATION DES COUMANS?

Dans son étude, l'auteur examine les trois chartes du pape Grégoire IX, rédigées le même jour, le 21 mars 1228. Ces chartes avaient été adressées par le pape à l'archevêque d'Esztergom, Robert, au provincial des dominicains de Hongrie et au prince Béla. Ces chartes sont présentées par Pál Péter Domokos dans son ouvrage publié en 1979 comme des sources nouvelles. En revanche, l'auteur démontre que les trois chartes citées ne peuvent pas être considérées comme des sources nouvelles relatives à la christianisation des Coumans, car les chartes examinées sont publiées par plusieurs recueils de documents importants in extenso dans la deuxième moitié du XIXe siècle, et beaucoup d'historiens se sont servis des lettres rédigées par le pape Grégoire IX dans leurs ouvrages.

И. Петрович

«НОВЫЕ» ИСТОЧНИКИ ОБРАЩЕНИЯ ПОЛОВЦЕВ В ХРИСТИАНСТВО?

Автор исследует три грамоты папы Григория IX, которые были написаны в один и тот же день — 21 марта 1228 г. Эти грамоты, адресованные главе католической церкви архиепископу в Эстергеме Роберту, главе доминиканского монашеского ордена в Венгрии и князю Бела, представлены в вышедшем в 1979 г. труде Пала Петера Домокоша как открытые им новые источники. Автор доказывает, что указанные грамоты нельзя считать новыми источниками обращения половцев в христианство, ибо рассматриваемые источники были опубликованы дословно во многих изданиях архивных материалов второй половины XIX в., и многие историки также использовали их в своих работах.

¹⁹ Domokos: i. m. 37.

MEGJEGYZÉSEK ROGERIUS MAGYARORSZÁGI MÉLTÓSÁGVISELÉSÉHEZ

Rogierius, az itáliai születésű történetíró nevét — jelenlegi ismereteink szerint legalábbis — csak Magyarországgal kapcsolatos források hagyományozták az utókorra. Életpályájának legmaradandóbb alkotásából, a *Carmen miserabile* című gesztából kitűnik, hogy nagyon alapos ismeretei voltak a magyar viszonyokról. A tatárjárás katasztrofális következményeinek magyarozatát keresve olyan mély és szerteágazó elemzését adta a magyar királyság 1230-as évekbeli helyzetének, hogy ennek megalkotásához önmagában a szerző rendkívüli éleslátása és nemminden napi elemzőképessége aligha lett volna elegendő a helyzet tapasztalati ismerete nélkül. Éppen ezért, amíg Rogieriusról a mű szövegén kívül egyéb adatok nem álltak az első tudós biográfusok rendelkezésére, származását illetően könnyen félrevezethette őket a szerző pontos tájékozottsága a magyar ügyekben.¹

Rogierius magyarországi működésének forrásokkal alátámasztható adataiból a következő pályakép vázolható fel. Pecorari Jakab bíboros káplánjaként közreműködött a beregi egyezmény előkészítésében, amikor is ő számolt be Rómában IX. Gergely pápának a legátus működéséről és a II. András királlyal folytatott tárgyalások helyzetéről.² Bizonyosan tudjuk, hogy a tatárjárás mint váradi főesperest érte Magyarországon.³ Váradon betöltött hivatalát 1243 novemberében igyekezett egy másikra felcserélni, mégpedig a soproni főesperességre. IV. Ince pápa erről tudósító oklevelében még mindig Pecorari Jakab káplánjaként történik róla említés.⁴ Ismert, hogy Jakab bíboros 1244. június 26-án meghalt.⁵ Személyében Rogierius nemcsak felettesét, de legfőbb támogatóját is elvesztette. 1249. április 30-án IV. Ince pápa értesítette a spalatói főesperességet és a káptalant, hogy Rogieriuszt nevezte ki spalatói

¹ Magyarországi, illetve váradi születésűnek írja: CZWITTINGER DÁVID: *Specimen Hungariae literatae*. Frankfurt—Lipce, 1711. 317.; BOD PÉTER: *Magyar Athenas*. Nagyszeben, 1766. 232—233. és HORÁNYI, ALEXIS: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum*. Posonii, 1777. pars III. 183—184. Pontos származási helyét Spalatói Tamás jegyezte fel. In: *Historia Salonitana* cap. 46. Kiadása: GOMBOS, ALBINUS FRANCISCUS: *Catalogus Fontium Historiae Hungaricae III.* [a továbbiakban: GOMBOS III.] Bp. 1938. p. 2250. Elmondja, hogy a pápa elutasítva a spalatóiak jelöltjét az érseki méltóságba „mitteret Appulum quemdam de partibus Beneventanis Rogerium nomine, ex oppido, quod Turris Cepia (Turris-cepit) vocatur.”

² 1233. augusztus 12. THEINER A.: *Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia I.* [a továbbiakban: THEINER I.] Romae, 1859. 115—116. [196. sz.].

³ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. EMERICUS SZENTPÉTERY, Bp. 1938. Vol. II. *Rogierii Carmen miserabile*, cap. 34. 576—577.

⁴ 1243. november 13. FEJÉR, GEORGIUS: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. [a továbbiakban: FEJÉR CD] Budae, 1829 IV/1. 304., valamint THEINER I. 188. [350. sz.].

⁵ UGHELLI, FERDINANDUS—COLETTI, NIKOLAUS: *Italia Sacra sive episcopi Italiae*. ed. 2. Venetiis, 1717. Tom. I. 207—208.

érsekké, aki ekkor Toletanus János bíboros káplánja volt.⁶ 1249-től egészen haláláig, 1266. április 14-ig Spalató érseke volt. Érseki működéséről egyrészt Spalatói Tamás számol be idézett művében, másrészt pedig jó néhány oklevél is fennmaradt tevékenységéről.⁷ Nem kétséges, hogy működésének színtere 1249 után a magyar királyság, közelebbről pedig a spalatói érsekség volt. Sokkal problematikusabb annak eldöntése, hogy már érsekké választása előtt is teljesen Magyarországhoz kötötték-e őt az itt viselt tisztségei, avagy nem. A kérdés megválaszolásához több körülmény együttes vizsgálata és súlyának mérlegelése szükséges.

Rogerius váradi főesperességének kezdetére vonatkozó forrásunk nincsen. Leginkább az a lehetőség valószínűsíthető, hogy a tisztséghez még Pecorari Jakab legációja során jutott. Számos példa van rá, hogy egy pápai legátus kíséretéből valaki a legátusi jogkör alá tartozó területen kapott hivatalt.⁸ Amikor Rogerius 1232-ben Magyarországra került, még feltétlenül fiatal, legfeljebb 25–30 év körüli klerikus lehetett. Felettse alig több, mint egy éve lett bíboros, s magyarországi útja előtt nem volt olyan megbízatása, amely lehetőséget nyújtott volna számára, hogy kíséretének tagjait egyházi méltóságokhoz, vagy javadalomhoz juttassa. Oklevél tanúskodik róla, hogy Jakab bíboros eljárta egy a váradi püspökséggel kapcsolatos ügyben.⁹ IX. Gergely pápa 1232. december 23-án adott felhatalmazást neki, hogy orvosolja a váradi püspökválasztásban elkövetett hibát. A pápa által hibának nevezett bonyodalmat az okozta, hogy Sándor váradi püspök 1230-ban bekövetkezett halálát követően két jelölt is volt a püspöki székre, mégpedig Osl nembeli Benedek, esztergomi olvasókanonok, valamint Primogenitus pápai subdiakónus. A káptalan megoszlott a két jelölt támogatásában, bár minden valószínűség szerint Benedek mögött sorakoztak fel többen. Erre mutat legalábbis az, hogy a későbbiekben Benedek töltötte be a püspöki méltóságot.¹⁰ Források hiányában nem ismerjük Pecorari Jakab váradi eljárásának részleteit, eredménytelensége azonban nyilvánvaló; Benedek nem adta át a püspökséget a pápa jelöltjének, a korszak oklevelei továbbra is egyöntetűen őt tűntetik fel Várad püspökének.

Egyébként nem ez volt az egyetlen eset, hogy a váradi püspökség ellenálljon egy pápai határozat végrehajtásának. Éppen ebben az időben zajlott István váradi főesperes címétől való megfosztásának ügye is. István korábban több peres ügyben helyettesítette Sándor püspököt, s talán ő viselte a székesegyházi főesperesi méltóságot. Amikor azonban István gyilkosság gyanújába keveredett, püspöke e vád miatt eltiltotta az egyházi szolgálatától. A főesperes fellebbezése a pápához annyi eredményt hozott, hogy az egyházfő egy alacsonyabb egyházi javadalomba való áthelyezésére utasította a püspököt. A pápai határozatnak azonban a püspökség ellenállása miatt még 1236-ban sem sikerült érvényt szerezni.¹¹

A váradi püspökség e két, egyaránt az 1230-as évek elején bonyolódó problémája könnyen lehetővé tenné, hogy Rogerius itteni méltóságnyerését közvetlenül összefüggésbe hozzuk velük. Erre vonatkozó adatok híján azonban a lehetőséget sem meg-

⁶ KATONA, STEPHANUS: *Historia critica regum Hungariae stirpis Arpadianae* VI. 132. és FEJÉR CD IV/2. 57.

⁷ Rogerius érsek oklevelei közül többet kiadott SMÍČIKLAS, T. a *Diplomatički Zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije, Slavonije* című okmánytárának IV. és V. kötetében. [Zagreb, 1906., 1907.]

⁸ Az egyik legismertebb példa, hogy Fülöp fermói püspök, pápai legátus kíséretéből tizenöt klerikus jutott kanonoki javadalomhoz Magyarországon. THEINER I. 327. [544. sz.]

⁹ FEJÉR CD III/2. 307–310.

¹⁰ A még hosszú évekig eltartó huzavonáról: BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története az alapítástól a jelenkorig I. Nagyvárad, 1883. 99–100.

¹¹ U. o. 96–97. és II. 61.

erősíteni, sem elutasítani nem tudjuk. Az a pápai oklevél, amelyből arról értesülünk, hogy Jakab bíboros Rogeriust bízta meg IX. Gergely tájékoztatásával a magyar ügyekben, nem említi meg a váradi főesperességet, hanem csak a káplánságot Rogerius neve mellett. Jakab bíboros váradi ügyintézője megelőzte káplánja római útját, mégsem lehet teljes bizonyossággal állítani, hogy a pápánál való jelentéstételkor Rogerius még nem viselhetett hivatalt Váradon. A pápa számára ugyanis annak a hangsúlyozása volt a fontos oklevelében, hogy értesüléseit hiteles forrásból, Jakab káplánjától szerezte, s az emellett teljesen elhanyagolható körülménynek bizonyult, hogy e káplán mellesleg még milyen méltóságot visel.¹² Összességében az semmiképp nem tűnik valószínűtlen feltevésnek, hogy Rogerius Pecorari Jakab váradi ügyintézője kapcsán jutott itt főesperességhoz. Bizonytalan, hogy a bíboros a pápai akaratallal szembeszegülő váradi káptalan pozícióit igyekezett-e Rogerius főesperesi címhez juttatásával meggyengíteni, s ezzel kívánta adandó alkalommal a Szentszék javára fordítani az erőviszonyokat, vagy egyszerűen csak megfelelő jövedelemforrást talált itt káplánja számára, s kieszközölte kinevezését. Akár így, akár úgy történt, vagy ha esetleg Rogerius mégis csak később jutott tisztséghez Váradon, az egészen bizonyos, hogy ő is szerepet kapott a fentebb elmondott két váradi probléma rendezésében, hiszen azok az évtized végéig sem oldódtak meg. Benedek ügye csupán 1243-ban zárult le, amikor IV. Ince áthelyezte őt a győri püspökség élére.¹³

Rogerius második, oklevélben fennmaradt említése is számos találgatásra ad alkalmat. Ez az oklevél képezi az alapját annak az általánosan elterjedt nézetnek, hogy Váradot elhagyva Sopronban lett főesperes. Turchányi Tihamér, Rogerius életútjának és művének máig legalaposabb feldolgozója¹⁴ úgy vélte, hogy a Siralmas ének is itt készült el, mivel a műben a mai Dunántúlt következetesen Dunán inneni résznek nevezi a szerző. Azt is tudjuk, hogy néhány hónappal Rogerius előtt került a győri püspöki székbe Váradról Benedek püspök is, ám e tény esetleges összefüggései Rogerius áthelyezésével adatok híján ma már feltárhatatlanok. A szóban forgó oklevél szövege a bizonytalan találgatások mellett is felvet azonban egy problémát, nevezetesen azt, hogy korántsem szabad tényként kezelni Rogerius soproni főesperességet. A pápa a diploma tanúsága szerint hajlandó hozzájárulni a Sopronban letelepedni kész Rogerius Váradról való áthelyezéséhez, amennyiben az előtte előadottak megfelelnek az igazságnak. Úgy tűnik a főesperesség elnyerésének az volt a feltétele, hogy viselője letelepüljön Sopronban.¹⁵ Nyitott kérdés az is, hogy miért kell a soproni letelepedést vállalni, amikor a korszakban a főespereseknek a káptalani székhelyre történt beköltözése a jellemző és az általános, de azt sem tudjuk, hogy Rogerius végül is valóban eleget tett-e ezen feltételnek. Több megfontolás azt sejteti, hogy nem. Ezek számbavétele pedig ismét átvezet kiindulópontunkhoz, annak mérlegeléséhez, hogy mennyire kötötték tisztségei Rogeriust Magyarországhoz.

¹² Jakab bíboros is csak káplánjaként említi 1234. február 2-án kelt oklevelében [A Pannonhalmi—Szent—Benedek—rend története. I. Bp. 1902. 728. 140. sz.] *Cognoscens* kanonokot, aki a másik káplánja volt Magyarországon, míg az olyan oklevelekben, amelyeket nem a bíboros adott ki a káplánság mellett ott van *Cognoscens* esztergomi kanonoki címe is. Pl. a beregi egyezmény szövegében; 1233. augusztus 20.: THEINER I. 116. [198. sz.].

¹³ THEINER I. 186. [344. sz.].

¹⁴ TURCHÁNYI TIHAMÉR: Rogerius mester Siralmas éneke a tatárjárásról. Századok 1903. 412—430. és 493—514.

¹⁵ L. fentebb a 4. sz. jegyzetben. „... mandamus, Quatenus inquisita super hoc diligentius veritate, si rem inveneritis ita esse, dilecto filio, Magistro Rogerio, Capellano Venerabilis Fratris nostri — Episcopi Praenestini, Archidiaconatum, quem in Varadiensi Ecclesia obtinet, resignare, ac in eodem Soproniensi residere parato, dictum Archidiaconatum, amoto ab eo quolibet illicito detentore, auctoritate nostra conferre curetis.”

Az áthelyezésről tudósító oklevél még mindig Pecorari Jakab prenestel püspök káplánjaként említi őt. Bizonyos, hogy a káplánságot Jakab haláláig megtartotta. Az 1240-es években Rogerius nem lehetett felettese mellett, mert a tatárjáráskor bizonyosan Magyarországon volt, Jakab bíborost pedig 1241 májusa és 1243 májusa között II. Frigyes császár tartotta fogságában.¹⁶ Azt azonban aligha lehet elfogadni, hogy Rogerius már korábban, váradi tisztségszerzésével kikerült patrónusa környezetéből, hiszen akkor káplánságát is elveszítette volna. Számára éppen a Jakab mellett teljesített szolgálat tette lehetővé a javadalomhoz jutást, és az egyházi pályán való előmenetelt. Ismert, hogy a korszakban Pecorari Jakab meghatározó személyiség volt a pápai diplomáciában; ő volt IX. Gergely legközelebbi munkatársa. Ha Rogerius még az 1230-as években Magyarországra települt volna, kevésbé élvezhetné ezen összeköttetés előnyeit az egyházi hierarchiában való emelkedés és anyagi gyarapodása tekintetében. Meglehet, hogy a váradi főesperesség felcserélése iránti törekvés mögött is ilyen természetű indítékot kell keresni. Az elpusztult Váradról befolyó jövedelmek megcsappantak a korábbiakhoz képest, és új javadalomra volt szüksége. Talán az sem véletlen, hogy a kérdés Pecorari Jakab szabadulása után merült fel, amikor már közbenjárhatott a pápánál Rogerius érdekében. Mivel a soproni főesperesség feltétele az ottani letelepedés volt, ennek Rogerius tartósan nem tudott eleget tenni. Vagy nem fogadta el a felkínált cserét, vagy ideig-óráig tett eleget a pápai akaratnak, vagy Jakab bíboros elérte IV. Incénél, hogy káplánja javadalmasként bírja a soproni főesperességet.

Amikor 1249-ben spalatói érsek lett, nem említi a kinevező bulla ezt a hivatalát. Szó esik viszont arról, hogy Toletanus János bíboros káplánjaként nyerte el az érseki széket. Spalatói Tamás elbeszéli, hogy Rogerius csak patrónusa közbenjárására kapta meg a spalatóiak jelöltjével szemben IV. Incétől az érsekséget.¹⁷ Rejteget még egy problémát a kinevező oklevél. Rogeriust a következőképpen nevezi meg: „... dilectus filius magister Rogerius, Capellanus dilecti filii nostri, [Iohannis] tituli S. Laurentii in Lucina presbiteri cardinalis, Canonici Zagrabiensis ...”¹⁸. Ebben a formában a zágrábi kanonokságot Toletanus Jánosra kellene vonatkoztatnunk, ami teljességgel ellentmond a bíboros életútjáról ismert adatoknak, és feltétlenül ki is zárható. A zágrábi kanonoki cím csak Rogerius kapcsán merülhet fel, s valószínűleg a kiadó hibájából áll a cím nominativus helyett genitivusban. Így, ha betöltötte egyáltalán a soproni főesperességet, azt valamikor zágrábi kanonokságra cserélte fel. Mikor milyen körülmények között, és milyen feltételekkel, sajnos adatok hiányában nem válaszolható meg. Sajnos arról sincsenek pontos ismereteink, hogy mikor került az angol származású cisztercita bíboros, Toletanus János szolgálatába. A terminus post quem Pecorari Jakab halálának időpontjában, 1244. június 26-án jelölhető meg. Toletanus Jánost 1243 nyarán nevezte ki a pápa bíborossá,¹⁹ s ezt követően alakult ki a bíboros kísérete. A bíboros életútját feldolgozó Hermann Grauert Rogerius mellett négy káplánjáról tesz említést az 1245–1253 közötti évekből.²⁰ Valamennyien angol származásúak, közülük három magas egyházi méltóságba jutott; a bíboros közbenjárásával szereztek apátságot, pápai káplánságot, illetve püspökséget. János

¹⁶ ALMÁSI TIBOR: Rogerius egyházi felettese. Szeged, 1986. [Kézirat.] 119–131.

¹⁷ GOMBOS III. 2250.

¹⁸ L. fentebb, a 6. jegyzetben.

¹⁹ EUBEL, CONRADUS: Hierarchia Catholica Medii Aevi sive Summorum Pontificum, S. R. E. cardinalium ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta. Tom I. Regensburg, 1898. p. 7.

²⁰ GRAUERT, HERMANN: Meister Johann von Toledo. In.: Sitzungberichte der philosophisch—philologischen und der historischen Classe der königl. bayer. Akademie der Wissenschaften zu München. München, 1902. 111–347., különösen 128–129.

bíboros pályafutásáról tudjuk, hogy erős elkötelezettséggel képviselte az angol királyság politikai érdekeit a Szentszéknél, s ennek megfelelően környezetét is elsősorban angol egyháziak alkották. Érdeükben többnyire sikerrel interveniált a pápánál egy-egy magas egyházi méltóság megszerzése kapcsán. Mindez jól jelzi nagy befolyását a pápára. Feltehetően komoly pozíciót jelentett János bíboros káplánjának lenni. Hogyan került Rogerius az angol kardinális szolgálatába? Mindössze néhány támpontunk van a találgatásokhoz, forrásunk nincsen. Toletanus János együtt raboskodott Pecorari Jakabbal a szicíliai királyság börtöneiben.²¹ Talán ez a körülmény adott közvetlen segítséget Rogeriusnak a káplánság elnyeréséhez. Alapvetően azonban mégis annak kell jelentőséget tulajdonítanunk, hogy Rogerius éppen elveszítette felettesét és patrónusát, a viszonylag frissen bíborossá kreált Toletanus János pedig ez idő tájt alakította ki kíséretét. A tudományáról és műveltségéről általánosan ismert bíboros²² nyilvánvalóan jól tudta hasznosítani a művelt, az egyházi ügyintézésben jártas, és Pecorari Jakab mellett komoly diplomáciai tapasztalatokra szert tett Rogeriust.

Abban az esetben, ha Rogerius már az 1230-as években Magyarországon maradt, nem lehet magyarázatot adni arra, hogy miért és hogyan került János bíboros kíséretébe az 1240-es évek közepén. Mint Sopronba települt főesperes ezt nem érthette el. Egyébként is az a néhány ismert adat, amelyek pályájáról fennmaradtak, mind úgy mutatják, mint aki jó kapcsolatokkal rendelkezett a kúriánál. Ezért ajánlotta bíboros felettesének a Sirmas éneket, s nem valamelyik magyarországi egyházi előjárójának, ezért foglalkozott személyesen a pápa főesperessége felcserélésének ügyével, s ezért talált magának Pecorari Jakab halála után is új patrónust, aki azután érsekséget szerzett számára. 1249 után már csak mint spalatói érsek szerepelt a forrásokban, káplánságáról többé nem esik szó. Voltaképpen egyetlen komoly megfontolás szól amellett, hogy már 1249 előtt letelepülhetett Magyarországon, mégpedig az az alapos tájékozottság a magyar viszonyokban, amely tetten érhető a Sirmas ének lapjain. Ám ez a tény korántsem vezet áthidalhatatlan ellentmondáshoz, ha az imént megfogalmazottakkal állítjuk szembe. Szó szerint el kell fogadni azt, amit Spalatói Tamás jegyzett fel Rogerius érseksége előtti pályájáról: „Egyházi személy volt, egy bizonyos bíboros, Toletanus János káplánja, aki gyakran szokta őt privát és egyházi ügyek elintézésére Magyarországra küldeni.”²³ Tamás ugyan tévedett a megbízó személyét illetően, mert nem tudott Rogerius korábbi feletteséről, de feltétlenül helyesen tudósít Rogerius szolgálatának természetéről. Ezen magyarországi megbízatásai során bőségesen szerezhetett ismereteket IV. Béla királyságának állk. potairól. Valószínűleg az ilyen utak alkalmával intézte el a magyarországi javadalmaival kapcsolatos dolgokat is. Könnyebben megtaláljuk a Sirmas énekben megragadható történetírói látásmód gyökereit is, ha ezeket az írónak a szentszéki diplomáciát irányító bíborosok mellett teljesített szolgálatában keressük. A politikai érdekviszonyok pontos, átfogó feltárásának és elemzésének képessége ebben a közegben egészen természetes, míg ugyanezt aligha kínálhatná az a káptalani közeg, ahol Rogerius közel egy évtizedes főesperesi szolgálatot teljesített volna.

Mindent összegezve úgy tűnik, hogy 1249 előtt Rogerius csak mint javadalmas töltött be egyházi tisztségeket Magyarországon, a tényleges szolgálatot helyettesek látták el. Számára az egyházi felettesei mellett teljesített káplánság volt az elsődleges.

²¹ Ryccardi de Sancto Germano notarii chronica. Monumenta Germaniae Historica. Scriptores XIX. Ed. PERTZ, G. H., Hannoverae, 1846., 383.

²² GRAUERT: i.m. 150.

²³ GOMBOS III. 2250.: „Fuerat autem clericus, capellanus cuiusda mcardinalis Johannis Tole-tani, quem frequenter pro suis et ecclesie negotiis procurandis in Hungariam mittere solitus erat.”

E szolgálat megkövetelte a magasfokú iskolázottságot, az egyházi adminisztrációban való használhatóságot, de ugyanakkor jó esélyeket adott neki az előmenetelre is. Miként 1233-ban Pecorari Jakab magyarországi legációja kapcsán, Rogerius többször kapott feletteseitől önálló megbízásokat. Ilyenek elintézésére többször jött Magyarországra, ahol egyébként is meg kellett fordulnia a javadalmával kapcsolatos dolgok miatt. Feltehetően egy ilyen útja során érte itt őt a tatárjárást. Hogy indokolt-e javadalmakról beszélni, eldönthetetlen. Váradon hosszú ideig övé volt az egyik főesperesi hivatal, Sopronban ugyanez már erősen kérdéses, miként zágrábi kanonokságáról sem tudunk semmi biztosat.

T. Almási

REMARQUES SUR LES FONCTIONS DE ROGERIUS EN HONGRIE

Le nom de Rogerius, auteur de la geste *Carmen miserabile*, et qui est d'origine italienne, n'est connu qu'après des sources concernant la Hongrie. L'étude examine le problème suivant: les dignités ecclésiastiques obtenues en Hongrie l'ont-elles définitivement lié à la Hongrie ou bien en a-t-il retiré seulement les bénéfices et de fait avait-il des fonctions de vicaire auprès de ses supérieurs archevêques? Étant donné que sa montée dans l'hierarchie ecclésiastique plus tard est due avant tout à ses patrons, ses relations ont difficilement été interrompues avec ces derniers avec son élection de domicile définitive en Hongrie. D'abord, il s'est procuré une prébende d'archidiaque à l'évêché de Várad, plus tard, peut-être avait-il la fonction d'archidiaque à Sopron, et il se peut qu'avant 1249, avant de devenir archevêque de Spalato, il ait retiré les bénéfices d'une fonction de chanoine. Par délégation de ses supérieurs il est plusieurs fois venu en Hongrie, c'est pourquoi il connaissait bien les conditions hongroises, c'est ce que *Carmen miserabile* nous révèle sur Rogerius.

Т. Альмаши

К ВОПРОСУ О САНЕ РОГЕРИЯ В ВЕНГРИИ

Имя Рогерия, автора гесты «*Carmen miserabile*» итальянца по происхождению, известно только из источников, связанных с Венгрией. В статье рассматривается вопрос о том, что полученные в Венгрии саны прикрепили ли его к Венгрии окончательно, или же он только получал их доходы, а на самом деле при кардиналах служил капелланом. Так как его восхождение по церковной иерархии происходило в первую очередь благодаря его патронам, едва ли прервались его связи с ними после того как он окончательно переселился в Венгрию. Сначала он получил архидиаконскую бенефицию в варадском епископстве, а затем, быть может, он получил архидиаконство в Шопроне, а также предполагается, что до 1249 г., непосредственно перед его назначением архиепископом в Шпалато, он пользовался доходами каноника. По поручению своего начальства он несколько раз побывал в Венгрии, отсюда его осведомленность о венгерских отношениях, о чем свидетельствует «*Carmen miserabile*» в связи с Рогерием.

ADALÉKOK A SZÉKESEGYHÁZI ALSÓPAPSÁG XIII—XIV.
SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

Középkori egyházi társadalmunkban a világi papok között számbelileg az alsópapság a legjelentősebb. Az egyházi hierarchia alján elhelyezkedő csoportokat nehéz pontosan elhatárolni a középrétegektől, a kanonokoktól és a nagyobb egyházak plébánosaitól. Fokozatos átmenetet a kisebb káptalanok javadalmasai és a falusi plébánosok tömege jelentheti, mind anyagi, mind kulturális szempontból. Vitathatatlanul az alsópapsághoz tartoznak már a plébánosok mellett működő káplánok, az oltár- és kápolnaigazgatók, de a káptalanok prebendáriusai és a kóruspapok is.¹ Tanulmányunkban a két utóbbi csoport korai történetéhez kívánunk néhány adalékkal hozzájárulni, majd a pécsi székesegyházban a XIV. század közepéig élő prebendáriusokra és kóruspapokra vonatkozó adatokat elemezzük.

A prebendáriusokról és a kórus papjairól — s ez az alsópapság csaknem egészére igaz — egyetlen önálló, monografikus feldolgozás sem készült, s hiányoznak az adatcentrikus, leíró jellegű dolgozatok is. A hosszú kutatómunkát igénylő és a főpapok, valamint a kanonokok történetének vizsgálatával ellentétben kevésbé látványos eredményeket ígérő feladat nem vonzotta a kutatókat.

Általában az egyes hiteleshelyek tevékenységét feldolgozó tanulmányokban találunk említést róluk mint bizonyoságként (testimonium) hiteleshelyi külsőmunkára kiküldött személyekről. A kórus javadalom nélküli klerikusai Mezey László érdeklődését keltették föl. Szerinte a clericus chori intézmény az egyetem nélküli országban pótmegoldásként a jogászképzést volt hivatva a hiteleshelyeken decentralizálva és erőteljesen gyakorlati alapon betölteni. Úgy találja, ezek a klerikusok korántsem voltak papnövendékek, de azzá lehettek.² Mályusz Elemér lényegében úttörő munkát végezve volt kénytelen a középkori egyházi társadalmat vizsgáló monográfiájában a prebendáriusokat, a kórus javadalom nélküli papjait és klerikusait elhelyezni a magyar egyházi társadalom szerkezetében. Az említett réteg kialakulásának okát és folyamatát a kanonokok XIII. századi történetének sokoldalú vizsgálatával mutatja be,³ majd elsősorban a jól adatolható zágrábi székeskáptalan példáján a reformációig kíséri nyomon életüket, gazdasági és szociális helyzetük változásait.⁴

¹ MÁLYUSZ E.: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971. (a továbbiakban MÁLYUSZ 1971.) 137—171.

² MEZEY L.: Ország „egyetem nélkül” — a magyar felsőoktatás a középkor végén. In: A 600 éves jogi felsőoktatás történetéből 1367—1967. Stud. Iur. 60. Pécs 1968. 77—88. és MEZEY L.: Deákság és Európa Bp. 1979. 175—182.

³ MÁLYUSZ 1971. 72—80.

⁴ Uo. 158—169.

Érdemes áttekinteni azokat a tényezőket, amelyek a világi papság egyházi központjainak XII. századi, még homogén társadalmát hierarchizálták, és létrehozták a középréteg és az alsópapság egyre határozottabban elkülöníthető csoportjait.

A székesegyházak kanonokjainak a XII. század közepétől nyomon követhető anyagi helyzete tükrözi a réteg társadalmi helyzetét és lehetőségeit. Legismertebb és legkorábbi adatunk a magyar egyház központjából való. 1153-ban az esztergomi káptalan szegénysége olyan nagy, hogy a kanonokoknak vacsorájuk sincs. Martirius érsek hetven falu tizedét átengedve próbálja orvosolni helyzetüket. Fél évszázad múltán más egyházakból is hasonló híradások maradtak fent, de a panaszözön tanúsítja, hogy a kanonokok egyre határozottabban törekednek helyzetük javítására.

A XIII. század 20-as éveitől borzalmas nélkülözésekre hivatkozva püspökeik segítségével a Szentszéknél elérik, hogy a IV. lateráni zsinat tiltó határozata ellenére prebendáikhoz oltár- és kápolnajavadalmakat kapcsoljanak, majd számos királyi és püspöki birtokadományban részesültek.⁵ A század közepén a vidéki plébánosok rovására hasítottak ki mind nagyobb részt a tizednegyedből. Meglévő birtokaikból az agrártechnika fejlődésével is növelik bevételeiket. A XIII. század második felében — néha még fel-fel hangzó panaszaik ellenére — a megváltozott anyagi helyzetük már lehetőséget adott a kanonokréteg számos képviselőjének, ha mecénások támogatásával is, hogy kijussanak külföldre, elsősorban itáliai egyetemekre, és onnan néhány évi távollét után visszatérve, a korabeli egyházi értelmiség elitjévé váljanak. Képességeikre az 1250-es évek végétől igényt tartott diplomáciai és államkormányzati feladatok ellátásában a középréteg kiemelkedését tudatosan támogató IV. Béla király.⁶ A pápák is sűrűn utasítják őket delegált bíróként egyházi viszályok kivizsgálására, rendezésére.

A kanonokok elitje egyre gyakrabban és hosszabb időre kényszerül távol élni javadalmuk székhelyétől. Néhányan közülük két káptalanban élveze prebendákat eleve távol voltak az egyik egyháztól. A javadalomhalmozás (*commutatio benefici-orum*), ha még ritkán is, de már a tatárjárás után megjelent a magyar egyház életében. Helyettesállítást előíró pápai engedély kellett hozzá.⁷ A kanonokok közül mind többen egyre nehezebben tudták ellátni eredeti liturgiai feladatukat, elvégezni a székesegyházban a szerzetesekhez hasonlóan a naponta hétszeri közös zsolozsmázást.⁸

A megváltozott mentalitásuk is olyan irányba hatott, hogy az előírt sokszori zsolozsmázástól visszahúzódnak. A püspökök, a helybenélő kanonokok és a kor karimákat előtérbe helyező vallásossága viszont megkövetelte, hogy a küllemében egyre díszesebb székes- és társaskáptalani egyházakban a liturgia fénye, az Istent és a szenteket dicsőítő papok száma ne csökkenjen. A távolélő, gazdagabb kanonokoknak anyagi lehetőségeik már megengedték a jogilag is megalapozott kíváncsalmak helyettesállítással való ellensúlyozását.⁹ Megfelelő helyettest könnyen találtak. A káptalani iskolák nem kizárólag kanonokutánpótlást célzó oktatáspolitikájának köszönhetően egyre több alacsony származású — nagyívű karrierben nem reménykedő

⁵ BÉKEFI R.: A káptalani iskolák története Magyarországon 1540-ig. Bp. 1910. (a továbbiakban BÉKEFI 1910.) 19—27. Az esztergomi káptalan helyzetére KOLLÁNYI F.: Esztergomi kanonokok 1100—1900. Esztergom 1900. VIII—X.

⁶ SZÜCS J.: A kereszténység belső politikuma. Történelmi Szemle 1978. (a továbbiakban Szűcs 1978.) 172—176.

⁷ 1241. IX. Gergely megengedi a bácsi főesperesnek, hogy a váradi székesegyház egy kanonoki prebendáját is élvezze, „*dummodo in Ecclesia Bazienſi personaliter deservias, et in Waradiensi facias per idoneum vicarium*”. THEINER, A.: Vetera monumenta historica Hungariorum sacra illustrantia I. Romae 1859. 177., további engedélyek uo. 189. és 191—192.

⁸ BÉKEFI 1910. 28—29.

⁹ Az egész fejlődésre MÁLYUSZ 1971. 40—72. passim.

— papot képeztek. Ezekben az iskolákban végzők messze megelőzték a falusi plébános mellett nevelkedőket,¹⁰ s a civilizáltabb központokban maradás reményében elváltak a zsolozsmázást a távolélő kanonokok helyett.

Mályusz Elemér szerint — adatolhatóan — a német káptalanokhoz képest a magyar egyház központjában jó háromnegyed évszázaddal, a perifériákon még ennél is későbbre tehető a prebendáriusok és a kóruspapok megjelenése. László mester esztergomi prépost 1277-ben készült végrendeletét hozza példaként. A bolognai doktorokhoz hasonló könyvtárral rendelkező prépost emlékezik meg először Szent Adalbert kórusának prebendáriusairól és papjairól.¹¹

Valójában — mint fentebb láttuk — nálunk legalább az 1240—50-es évektől megfigyelhetők azok a tényezők, amelyek a kanonokok egy részénél a helybenlakás megszűnéséhez, javadalmuk székhelyétől való huzamosabb távolmaradáshoz vezettek.¹² Így nem meglepő, hogy az esztergomi és a veszprémi káptalanban már a század közepén találkozunk prebendáriusokkal.

A veszprémi káptalan 1243-ban oklevelet ad ki a Berény faluban két szőlőt vásárló prebendáriusa, Márk mester számára.^{12/a} Kilenc év múlva, 1252-ben Báncsa István esztergomi érsek a Szent Adalbert székesegyházban eltemetett apja, Orbázus ispán lelki üdvéért Szent Lucia szűz tiszteletére oltárt állít, Úrkúta és két szőlő adományozásával. A gazdag alapítvány két pap, egy oltárigazgató és segédje megélhetését biztosítja. A javadalom felett a káptalan gyakorol felügyeletet, s az oltárigazgatót is ő jelöli ki saját papjai és prebendáriusai közül (unus sacerdos de capitulo Strig., vel de prebendarijs ipsius, ad eiusdem altaris ministerium per ipsum capitulum perpetuo instituat).¹³ A szűkszavú utalás bizonyossá teszi, hogy az említett időpontban éltek prebendáriusok Esztergomban, sőt az intézmény már állandósult, és bizonyos tekintéllyel rendelkezve a káptalan felügyelete alatt állt. Így képzelhető el csak, hogy az érsek az örökkévalóságnak szánt oltárjavadalom betöltésénél lehetőségeként számba veszi őket.¹⁴ A következő évtizedből már a kórus egy javadalom nélküli papjáról is tudunk. Az esztergomi káptalan 1266-ban bizonyoságként Jakab kóruspapot (Jacobo sacerdote de choro ecclesie noster) küldte ki a Bars megyei Sáró és a Hont megyében fekvő Ság birtokokra.¹⁵

A fenti három oklevél az intézmény kialakulásának menetéről nem tájékoztat. Ebből a szempontból fontos a zágrábi püspök 1287-ben kiadott „szabályzata”, amely valószínűleg a legrégebbi a fennmaradtak közül.¹⁶

¹⁰ BÉKEFI 1910. 239—289. és MÉSZÁROS I.: Az iskolaügy története Magyarországon 996—1777. között. Bp. 1981. 44—66.

¹¹ MÁLYUSZ 1971. 76., „Item tres equi, quos habeo, vendantur, vel dentur pro meis debitis in solutum, de quorum precio, vel alijs bonis meis due marce dentur prebendarijs et clericis Chori beate adalberti...” Monumenta ecclesiae Strigoniensis II. Red. KNAUZ, F. Strigonii 1882. (a továbbiakban MES.) 72.

¹² A század második felében egyedül csak az esztergomi káptalanból hatan tanultak itáliai egyetemeken. Sixtus mester komáromi főesperes és esztergomi kanonok megszakítás nélkül hét éven át volt IV. Béla állandó római követe. SZÜCS 1978. 172. és 175., de maga az 1277-ben végrendelező László mester életútja is ezt mutatja. MÁLYUSZ E.: A „csúti főesperesség”. Levéltári Közlemények 1970. 273—276.

^{12/a} Hazai okmánytár VI. Bp. 1876. (a továbbiakban H.) 41—42.

¹³ MES. I. 392—393.

¹⁴ A Szent Lucia oltár javadalmát azonban nem tudták a prebendáriusok megszerezni. 1286-ban Lodomer érsek a káptalan jóváhagyásával végérvényesen a custodiához csatolja az oltárigazgatósgot. WENZEL G.: Árpádkori új okmánytár IX. Pest 1871. (a továbbiakban AÜO.) 446—449.

¹⁵ MES. I. 538. és AÜO. VIII. 154.

¹⁶ FEJÉR G.: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis V/3. Budae 1830. (a továbbiakban F.) 370—372., és Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmaciae ac Slavoniae VI. Red. SMİČIK-LAS, T. Zagrabiae 1908. (a továbbiakban SM.) 597—598. Az oklevél vizsgálatát azért is érdemes elvé-

Antal püspök okleveléből kiderül, hogy elődje, Timót idejében¹⁷ — más egyházhoz hasonlóan — mansionarius vagy prebendarius papok nem vagy csak kevesen voltak (in ecclesia nostra Zagradiensi, more aliorum ecclesiarum, mansionarium seu prebendarium sacerdotum esset raritas seu defectus). A kanonokok közül néhányan még életükben, mások végrendeleteikben birtokokat, szőlőket, kúriákat és egyebeket adtak nekik saját javaikból prebenda címén, feladatul folyamatos kórus szolgálatot rendelve (ad continuum officium cori et misse Beate Virginis). Az ilyen prebendáriusok halálával megüresedett javadalmakat kezdettől fogva a kanonokok adták át használatra az őket megillető jog szerint. Timót püspök az adományokkal létrehozott prebendákat felhasználta (in collacione predictarum prebendarum decendencium sacerdotum usus fuerit). A rendelet után vizálykodás kezdődött a zágrábi egyházban. A kanonokok háborogtak. A püspök jóindulatát élvező papok ellenben hangoztatták, hogy a javadalmakhoz a kanonokoknak semmi joguk sincs. Megtagadták nekik ezért a szolgálatot az istentiszteleteken, sőt bántalmazták őket.

Antal püspök a vizályt lezáró rendelkezésében megállapítja, hogy a prebendák a kanonokok javaiból származnak, és így szabadon dönthetnek azok adományozásáról. A prebenda javadalmakat az egyházban papi állást betöltő és állandóan a zágrábi egyházban tartózkodni hajlandó személyekre — kanonokokat kivéve — ruházza a káptalan és senki más. A felmentést is ő adja.

Az oklevélből kitűnik, hogy Zágrábban az 1260–70-es években már értek prebendáriusok. A terminológiai bizonytalanság (mansionarius seu prebendarius) mutatja: egy új, még az 1280-as évek második felében is alakulóban lévő egyházi rétegről van szó. Tagjai kevesen voltak és számuk sem állandósult. Az egyes javadalmakat nem a káptalan, hanem bizonyos kanonokok hozták létre. Róluk nem derül ki, hogy a zágrábi egyháztól távol élnének, sőt a végrendelezők bizonyosan javadalmuk székhelyén tartózkodtak. Nekik a prebendák létrehozásával egyetlen céljuk volt, hogy a székesegyházi istentisztelet fényét növeljék.

Timót püspök méltóságának tényleges elnyerése után (1266) kísérletet tett, hogy az egyre nagyobb befolyást szerző kanonokok hatalmát csökkentse, akik az ő püspökké emelését sem voltak hajlandók sokáig elismerni. A maga is alacsony sorból származó püspök székesegyháza alsópapságánál is támaszt keresett. A kórus önálló javadalommal rendelkező és még alakulóban lévő prebendarius rétegét ki akarta vonni az egyházi középréteg erős személyi függése és joghatósága alól. Saját maga adta át a prebendákat, így az azokat élvezők is az ő emberei lettek, és a kóruspapok is egyedül tőle várhatták némi felemelkedésüket.

Timót halála után a káptalan azonnal érvényesítette akaratát.¹⁸ Az új püspök, akit a kánoni electio alapján maguknak kellett választani, természetesen bizonyos fokig lekötölezettjük volt. Antal püspök¹⁹ a kanonokokat bizalmasan „fratribus nostris canonicis”-nek és „fratrum nostrum karissimorum”-nak nevezi. Az utóbbi jelzőt még püspökelődjének sem adta meg. Vizsgálatának célja a kanonokok panaszá-

gezni, mert Mályusz Elemér — mint említettük — a prebendáriusok történeténél elsősorban a zágrábi egyház anyaga alapján dolgozott, de Antal püspök oklevelét nem hasznosította.

¹⁷ Timót zalai főesperest 1262-ben a pápa nevezte ki Bánca István bíboros ajánlására, noha a káptalan az érsek unokaöccsét, István pozsonyi prépostot választotta meg. A káptalan nem akarta elfogadni Timótot, aki ellen származása miatt IV. Béla is tiltakozott. A négy évig elhúzódó vita után a pápa álláspontja kerekedett felül. PAULER Gy.: A magyar nemzet története az árpád-házi királyok alatt. II. Bp. 1899. 276. Timót haláláig (1287. április 4.) volt zágrábi püspök. KLAČ, N.: Povijest Zagreba I. Zagreb 1982. 381. 23. jegyz.

¹⁸ Timót halála és Antal oklevelének kiadása (okt. 6.) között csak fél év telt el.

¹⁹ Antal püspökről annyit tudunk, hogy röviddel elődje halála után lett püspök. Valószínű, hogy konfliktus mentesen választották meg.

nak orvoslása, amely a kárvallottak jelentései alapján a teljes káptalan előtt (in pleno capitulo unacum ipsis fratribus nostris) történt. A kanonokoknak sikerült megakadályozni, hogy az új prebendáriusi intézmény kikerüljön joghatóságuk alól. Ettől kezdve viszont nem az egyes kanonokok, hanem a káptalan jelöli ki és vonja vissza a szám szerint nem említett prebendákat.

A fejlődés következő állomása 1334-ben érkezik el Zágrábban. Meghatározták a prebendáriusok és a kóruspapok számát, és létrejött a prebendáriusok testülete.²⁰

Tanulmányunk harmadik részében a pécsi székesegyház alsópapságának történetét követjük nyomon 1353-ig.²¹

Pécsett 1276-ban emlitenek először prebendáriust. A káptalan hiteleshelyi kiküldöttként István vátyi főesperessel jelent meg Mikó mester prebendárius a pécsvárad konvent előtt.²² Feltűnő Mikó magister titulusa, továbbá hogy a káptalani testimonium kéttagú. A prebendáriust a jogban jártas, tekintélyes főesperessel küldték ki. Ezt követően több mint 15 évig nincs újabb információ a pécsi alsópapokról. A XIII. század utolsó évtizedében viszont megszorodnak a rájuk vonatkozó adatok. Egy évtized alatt négy prebendárius és egy kóruspap szerepel különböző ügyekben hiteleshelyi emberként.

Változás történt a pécsi hiteleshely praxisában. Az 1290-es évektől nevezik meg névszerint a külső munkában eljárókat, addig nagyrészt csak személytelenül utalnak a testimoniumra, vagy csupán a részletes határleírás bizonyítja az írástudó ember jelenlétét. Nem kizárt így, hogy a székesegyházi alsópapság már korábban is bekapcsolódott más egyházakhoz hasonlóan a rendszeres hiteleshelyi munkába.²³

Az Árpád-kor utolsó évtizedében a fennmaradt oklevelekben 13 esetben találunk külső munkán hiteleshelyi kiküldöttet. A székeskáptalan kanonokjai 2, a várbeli Keresztelő Szt. János társaskáptalan, illetve más vidéki egyházak papjai 6, a prebendáriusok és a kóruspapok 5 alkalommal szerepelnek. A székeskáptalan tagjainak távolmaradását a környéken helyi háborúvá szélesedő hatalmaskodások magyarázzák.²⁴ A közbiztonság javulásával a kanonokok újra nagyobb számban vállalnak kiküldetést. Az 1320-as évek elejéig egyetlen esetben van tudomásunk prebendárius hiteleshelyi, illetve ahhoz hasonló egyházkormányzati megbízásáról.²⁵

A XIV. század első negyedét követően újra előtérbe került az alsópapság. Először a prebendáriusok jelennek meg. 1322 és 1329 között 8 alkalommal őket küldték

²⁰ MÁLYUSZ E. 1971. 74.

²¹ TIMÁR Gy.: Pécs egyházi társadalma Károly Róbert korában. Baranyai Levéltári Füzetek 16. Pécs 1982. Kiny. a Baranyai Helytörténetírás 1981. kötetéből (a továbbiakban TIMÁR 1982.) c. tanulmányában foglalkozott az általunk vizsgált réteggel. Helytálló megállapításai mellett mégis érdemesnek tartjuk, hogy foglalkozzunk a pécsi alsópapsággal, mivel Timár Gy. munkája a kiadott oklevelekre és a pápai tizedjegyzékre épül, saját gyűjtésünk időben szélesebb, a kezdetektől a XIV. század közepéig terjed, és hasznosítottuk a pécsi káptalan hiteleshelyi tevékenységének az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában (a továbbiakban DL.) és Diplomatikai Fényképgyűjteményében (a továbbiakban DF.) fellelhető kiadatlan emlékeit is.

²² „virum providum Stephanum archidiaconum de Vagh et magistrum Mykohem prebendarium ecclesie nostre Waradynum transmissimus...” AÚO. IX. 163—164.

²³ 1266. Esztergom, Jakab kóruspap. AÚO. VIII. 154., 1280k. Várad, Péter a kórus fiatal klerikusa. A zichi és vásonkeői Zichy-család idősb ágának okmánytára. I. Pest 1871. (a továbbiakban Z.) 45—46.

²⁴ A hatalmaskodásokban két család járt élen, Győr nb. Óvári Konrád és fiai, ill. Lőrinc nádor fia Kemény és emberei. Sokszor az egymásra mért pusztításokat kellett a káptalannak felmérni. 1296. H.VII. 250.

²⁵ „homo nostrum fidedignum magistrum Bench prebendarium ecclesie nostre” 1309. NAGY I.—NAGY Gy.: Anjou-kori okmánytár I. Bp. 1878. (a továbbiakban A.) 174. A magister titulus jelzi, hogy a társainál nagyobb tekintélye volt a kanonok előtt.

ki, míg kóruspappal nem találkozunk.²⁶ A 30-as években viszont már ők is jelentkeznek. Az ismert 8 esetből hatszor prebendárius, kétszer kóruspap szerepel.²⁷ A következő évtizedben (1340—1349) gyökeresen megváltoznak az arányok. 15 esetből már csak négyszer találkozunk prebendáriussal, 11-ben pedig kóruspappal.²⁸ A tendencia magáért beszél, s országos trend tükröződik ebben. Az uralkodó és a királyi tanács 1351-ben törvénnyel kényszerül megakadályozni a javadalom nélküli személyek hitess bizonyoságként való kiküldését. A cikkely eredménytelen maradt. 1435-ben újólag tilalmazni kellett a karbeli papok részvételét a hiteleshelyi külső munkában.²⁹

Az írásbeliség, az okleveles bizonyítás térnyerésével növekszik a hiteleshelyek munkája. A kanonokok — különösen a sine cura kanoniák gyarapodásával — egyre kevésbé tudják az igényeket ellátni. Anyagi helyzetük sem kényszeríti őket. A magasan művelt papok húzódoztak a nemritkán több napi távolléttel járó kiszállások megpróbáltatásaitól. A prebendáriusok és a kóruspapok gyakori kiküldetései bizonyítják viszont, hogy az alsópapság két csoportjának a kanonokok helyettesítésére alkalmas műveltsége. különösen a határjárásoknál nélkülözhetetlen írástudása és gyakorlati jogi ismeretei megvoltak.³⁰

Anyagi helyzetükről a pápai tizedjegyzék (1332—1337) alapján nem lehet egyértelmű képet kapni. Kimutatható jövedelmeik (mellékjövodelmeik?) nem érték el a kanonoki javadalmazás felét, harmadát, gyakran a tizedénél is kevesebbet tettek ki, s még a falusi papok jövedelmét sem haladta meg. A tizedlajstromot vizsgálva nem rajzolódik ki a hagyományos rétegződés a prebendáriusok és a kóruspapok között. Az utóbbiak tizedfizetésének átlaga (45 báni dénár) magasabb volt a prebendáriusokénál (32 báni dénár). Két kóruspap, Balázs és Péter tizedjövedelmük alapján a prebendáriusokhoz hasonló státuszban volt.³¹

Az alsópapság mint két csoportja szükségét érezte jövedelmei pótlásának. Valószínűleg a kanonokoktól szorosabban függő prebendáriusoknak az önkéntességen túl utasításra is részt kellett venniük a hiteleshelyi munkában. Az 1320-as évektől kimutatható, hogy egy-egy személy többször is szerepel kiküldötteként. Specializálódást gyanítunk mögötte. Számosan kétszer, míg Tamás³² és Loch-nak mondott Miklós³³ prebendáriusok 1323 és 1330, ill. 1330 és 1334 között háromszor, Vince pedig 1336-tól 1347-ig négy alkalommal fordult elő.³⁴

Rendszeres jövedelmet a kápolna- és oltárigazgatóságok szerzése biztosított.

²⁶ 1322. DF. 259818., 1323. Z. I. 239., 1324. DL. 86959., 1324. DL. 87161., 1327. Z. I. 302—303., 1328. Z. I. 313., 1329. Z. I. 331., 1329. F. VIII/3. 397—402.

²⁷ Prebendáriusok: 1330. DF. 280221., 1330. DF. 259832., 1332. Z. I. 382—384., 1333. Z. I. 406—407., A. III. 116—121., 1336. DL. 67709.; kóruspapok: 1336. DL. 91275., 1338. A. III. 589—591.

²⁸ Prebendáriusok: 1340. DL. 67711., 1344. DL. 87163., 1347. DL. 69641., 1347. DF. 254709.; kóruspapok: 1342. DL. 87136., 1342. Z. II. 38—39., 1343. DL. 67713., 1343. DL. 91340., 1346. SM. XI. 331., 1347. DL. 94419., 1347. Z. II. 284—285., 1347. Z. II. 286—287., 1347. DL. 69641.

²⁹ *Decreta regni Hungariae 1301—1457.* Red. BÁCSKAI, V., BÓNIS, G., DÖRY, F., Bp. 1976. 137. (1351—XXI.) és 266. (1435. *Decretum maius*—VIII.).

³⁰ Mályusz Elmer hangsúlyozza, hogy a prebendáriusok és a kóruspapok írástudását csak a hiteleshelyi kiküldetések vizsgálatával lehet eldönteni. Eddig egyedül a váradi káptalan külső munkát végző kiküldöttjéről készült pontos kimutatás. A XIV. században az összes kiküldött közül a karbeli papok 36%-ot, az oltárigazgatók 32%-ot, a kanonokok 29%-ot, mások 3%-ot; a XV. században pedig az oltárigazgatók 50%-ot, a karbeli papok 25%-ot, a kanonokok 21%-ot, mások 1%-ot tesznek ki. VARGA Á.: A váradi káptalan hiteleshelyi működése. In: *Művelődéstörténeti Tanulmányok.* Szerk. CSETRI E. és JAKÓ Zs. Bukarest 1980. 28—29.

³¹ TIMÁR 1982. 48—49.

³² Z. I. 239., DL. 86959., A. II. 470.

³³ DF. 259832., Z. I. 406—407., A. III. 116—121.

³⁴ DL. 67709., DL. 67711., DL. 87163., DL. 69641.

A kóruspapok között:

- Balázs Szent Ilona oltár,³⁵
- István Szent László oltár,³⁶
- Miklós Szent Márton oltár,³⁷
- Miklós Szent Miklós oltár,³⁸
- János Szent Ambrus oltár,³⁹

a prebendáriusok között:

- György Miklós prépost káplánja,⁴⁰
- János Szent Gergely p. oltár,⁴¹
- György Szent Kereszt oltár,⁴²
- Péter Szent István k. oltár,⁴³
- Péter Szent Katalin oltár,⁴⁴
- Vince Szent János ev. oltár,⁴⁵
- Miklós Szent Miklós oltár,⁴⁶
- Tamás Szent Demeter oltár⁴⁷ javadalmát élvezte.

A pécsi székesegyház kórusának ismert tagjai egyházi jogállásuk szerint miséspapok. A kórus javadalom nélküli tagjai kivétel nélkül mindig sacerdos chori néven szerepelnek. A prebendáriusoknál a presbytert használják gyakrabban, azonban számtalanszor nem is jelölik milyen papi rendben vannak. Lehet, hogy magától érthetődik, de a hiteleshelyi kiadványokban a fidedignitas szempontjából nem is volt jelentősége. Clericus chori a pécsi anyagban nem fordul elő 1353-ig.

A püspök katedrájánál csúcsosodó helyi társadalom hierarchiájában a kórus papjai által elfoglalt pozíciókat nevük mellé kitett vagy elmaradt titulusok is jelzik. A káptalani oklevéladás felelőse a lector volt, így ezen forrásokban előforduló titulusok az ő felfogását tükrözik.

A székesegyház élén álló püspöknek a venerabilis pater, dominus megszólítás dukált.⁴⁸ Az Anjou-kor első évtizedében már az egyszerű kanonokok is mind magisterek. A dignitáriusok közül a prépostnak és a lectornak a discretus vir megnevezés járt ki,⁴⁹ amelyet a második évtizedben először minden méltóságviselő kanonok,⁵⁰

³⁵ 1332—1333. TÍMÁR 1982. 51.

³⁶ 1333—1335. uo. 51.

³⁷ 1347. DL. 94419.

³⁸ 1347. Z. II. 286—287.

³⁹ 1351. Z. II. 457—458.

⁴⁰ 1294. AÚO. XII. 557.

⁴¹ 1329. F. VIII/3. 397—402.

⁴² 1334. TÍMÁR 1982. 51.

⁴³ 1335. uo. 51. Péter „sac. S. Regis”-ként szerepel, de tudjuk, István kóruspap volt a Szent László oltár gondnoka, így Péter csak a másik szent király oltárának javadalmasa lehetett.

⁴⁴ 1332—1335. TÍMÁR 1982. 50.

⁴⁵ 1344. DL. 87163., 1347. DL. 69641.

⁴⁶ 1350. A. V. 355.

⁴⁷ 1353. DL. 106125.

⁴⁸ 1343. DL. 67713.

⁴⁹ 1303. A. I. 64., 1304. A. I. 87.

⁵⁰ 1313. A. I. 357—358., 1317. A. I. 449.

majd fokozatosan a káptalan összes tagja elnyert. 1323-ban pedig — jöllehet királyi diplomában — Egyed prépost már mint honorabilis vir szerepel.⁵¹

Az előkelő kanonokok titulussai szüntelenül devalválódtak. Egyszerű társaiknak is rövid idő alatt sikerült a náluk magasabb dignitáriusok rangjelző és megkülönböztető elnevezéseit megszerezniük. Ezzel szemben az alsópapság, noha a korábban kizárólagos karbeli zsolozsmázás mellett az 1320-as évektől jelentékenyen részt vett a káptalan más feladatainak ellátásában, vezetőik szemében nem emelkedett. A prebendáriusok közül ötten kapták meg a hiteleshelyi oklevelekben a magister megszólítást. A kitüntetett személyek Mikó (1276), Bench (1309), Demeter (1330), Lochnak mondott Miklós (1330, 1333 és 1334) és Vince (1336).⁵² A kóruspapaknak ilyen megtiszteltetés nem járt ki. Nevük mellett soha semmilyen titulus sem szerepel. Egy alkalommal bukkan elő János prebendárius és oltárjavadalmaz „discretus vir”-ként és „domunis”-ként, amikor a pécsváradi konvent előtt átfíratta a káptalan Kisdér birtokára vonatkozó, a nádor által is megerősített királyi adománylevelét.⁵³ Kétségtelen, hogy János megbízható, megbecsült ember volt a kanonokok előtt, ha a fontos privilégiumot rábízták. A pécsváradi konventtől kapott előkelő címe azonban nem személyének, hanem a szomszédos egyház képviselőjének szólt.

A kanonokság és az alsópapság közti nagy távolságot az előbbieknél is jobban jelzi, hogy a nyolc évtized alatt, amely az első prebendárius megjelenésétől vizsgáltunk felső határáig eltelt, egyetlen esetben sem adatolható olyan prebendárius vagy kóruspap, aki kanonokként folytatta volna pályafutását. Legnagyobb státuszemelkedést a pápai tizedjegyzékekben egy névszerint nem említett prebendárius érte el. Az örkanonok helyettese lett.⁵⁴ A kóruspapságból felemelkedő prebendáriust — mivel ez sűrűn előfordult — találunk. Miklós a Szent Miklós oltár javadalmazása 1347-ben kóruspapként megy ki egy Somogy megyei birtokra. Három év múlva már prebendáriusként találjuk Siklósi Gyula birtokán történt hatalmaskodás kivizsgálásánál.⁵⁵

Az alsópapság történetének következő állomását jelentő prebendáriusi testület megalakulásáról 1353-ig nincs tudomásunk, de a nagyobb egyházakban országosan jelentkező 12 prebendáriusi javadalom a XIV. század harmadik évtizedétől Pécssett is megtalálható.

Pécsi prebendáriusok és kóruspapak 1353-ig

Mikó prebendárius:	1276. AÚO. IX. 163—164.,
Kozma prebendárius:	1292. AÚO. X. 435—436.,
Simon prebendárius:	1293. AÚO. XII. 543—545.,
György prebendárius:	1294. AÚO. XII. 557.,
Miklós prebendárius:	1296. H. VII. 250.,

⁵¹ F. VIII/2. 464—467.

⁵² AÚO. IX. 163—164., A. I. 174., DF. 280221., DF. 259832., Z. II. 406—407., A. III. 116—121.

⁵³ 1329. F. VIII/3. 397—402. 1332-ben a „discreto viro Petro prebitero prebendario” valószínűleg csak elírás Pál országbíró oklevelében. Z. I. 382—384.

⁵⁴ TÍMÁR 1982. 38. Magunk részéről nem osztjuk TÍMÁR Gy. álláspontját, mely szerint Lochnak mondott Miklós prebendárius azonos lenne az 1336-ban szereplő Miklós subcustossal. TÍMÁR 1982. 50. Miklós prebendárius neve mellől soha sem hiányzik a „dictus”-os megkülönböztetés és a magister titulus, addig a másik Miklóst „vir discretus Nicolaus presbiter subcustos”-ként említi az oklevél. Z. I. 504. A korszak vizsgálatánál óvatosságot követel különösen a divatos nevet viselő személyek identifikálása, mivel a kételemű névhasználat az 1330-as években jelenik meg a pécsi káptalanban, de általánossá még nem vált.

⁵⁵ DL. 94419., A. V. 355.

- Miklós kóruspap: 1296. HOKl. 152.,
 Bench prebendárius: 1309. A. I. 174.,
 András prebendárius: 1322. DF. 259818.,
 1332. Vat. I/1. 242 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
 Tamás prebendárius: 1323. Z. I. 239.,
 1324. DL. 86959.,
 1330. A. II. 470.,
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272. (Tímár 1982. 50.)
 Balázs prebendárius: 1324. DL. 87161.,
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
 Máté prebendárius: 1327. Z. I. 302—303.,
 Mihály prebendárius: 1328. Z. I. 313.,
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
 János prebendárius: 1329. F. VIII. 3. 397—402.
 1329. Z. I. 331.
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
 Demeter prebendárius: 1330. DF. 280221.,
 1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
 Miklós prebendárius: 1330. DF. 259832.
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Z. I. 242.
 1333. Vat. I/1. 271 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1334. A. III. 116—121.
 1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
 Péter prebendárius: 1332. Z. I. 382—384.,
 1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
 1333. Vat. I/1. 272. (TÍMÁR 1982. 50.)

	1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 50.)
	1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
Péter prebendárius:	1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 50.)
	1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 50.)
	1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 50.)
név nélküli prebendárius:	1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 38.)
a custos helyettese	1333. Vat. I/1. 272. (TÍMÁR 1982. 38.)
Péter kóruspap:	1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1333. Vat. I/1. 272. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 51.)
János kóruspap:	1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1333. Vat. I/1. 272. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
István kóruspap:	1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 51.)
Balázs kóruspap:	1332. Vat. I/1. 242. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 51.)
György prebendárius:	1333. Vat. I/1. 272 és 282. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1334. Vat. I/1. 291. (TÍMÁR 1982. 51.)
	1335. Vat. I/1. 303. (TÍMÁR 1982. 51.)
Vince prebendárius:	1336. DL. 67709.,
	1340. DL. 67711.,
	1344. DL. 87163.,
	1347. DL. 69641.,
Bart kóruspap:	1336. DL. 91275.,
	1338. A. III. 589—591.,
Mihály kóruspap:	1342. DL. 87136.,
	1342. Z. II. 38—39.,
János kóruspap:	1343. DL. 91340.,
Kozma kóruspap:	1343. DL. 67713.,
	1346. SM. XI. 331.
	1346. DF. 253147.
Miklós kóruspap:	1347. DL. 94419.
majd prebendárius	1350. A. V. 355.
Miklós kóruspap:	1347. Z. II. 284—285.
	1347. Z. II. 286—287.
Benedek prebendárius:	1347. DF. 254709.,

Lőrinc kóruspap:	1347. DF. 254709.,
János kóruspap:	1351. Z. II. 457—458.,
	1351. DF. 261942.
Tamás prebendárius:	1353. DL. 106125.

Csak a felsorolásban szereplő rövidítések: HOkl. Hazai oklevéltár 1234—1536. Bp. 1879., és a Vat. I/1. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I. Bp. 1885.

*A pécsi prebendáriusok és kóruspapok tizedfizetése
az 1332—1337-es pápai tizedjegyzékben*
(TÍMÁR 1982. nyomán)

	1332	1333	1334	1335	Össz.
Tamás preb.	9 g.	10 b.	—	—	9 g. és 10 b.
Mihály preb.	30 b.	50 b.	10 b.	15 b.	105 b.
János preb. és Szt. Gergely o.	20 b.	36 b.	15 b.	2 g.	2 g. és 71 b.
András preb.	55 b.	—	25 b.	10 b.	88 b.
Balázs preb.	1/2 m.	1/2 m.	2 p.	55 b.	1 m., 2 p. és 98 b.
Kozma preb.	1/2 m.	65 b.	13 b.	—	1/2 m. és 78 b.
Loch dictus Miklós preb.	18 b.	34 b.	10 b.	7 b.	69 b.
Péter preb.	12 g.	100 b.	60 b.	4 g.	16 g. és 160 b.
Péter preb. és Szt. Katalin o.	18 b.	22 b.	—	5 b.	45 b.
Demeter preb.	—	75 b.	35 b.	10 b.	120 b.
György preb. és Szt. Kereszt o.	—	50 b.	15 b.	2 g.	2 g. és 65 b.
Péter preb. és Szt. István k. o.	—	—	—	15 b.	15 b.
Balázs kp. és Szt. Ilona o.	68 b.	143 b.	63 b.	100 b.	374 b.
István kp. és Szt. László o.	31 b.	87 b.	26 b.	30 b.	174 b.
név nélkül. preb. és subcustos	29 b.	25 b.	—	—	54 b.
János kp.	7 b.	10 b.	30 b.	—	47 b.
Péter kp.	1/2 m.	68 b.	30 b.	8 g.	1/2 m., 8 g. és 98 b.

preb. = prebendárius
kp. = kóruspap
o. = oltárjavadalom
b. = báni dénár
g. = garas
m. = márka
p. = pensa

L. Koszta

CONTRIBUTIONS A L'HISTOIRE DU BAS-CLERGE AUX XIIIe ET XIVe SIECLES

L'étude présente les tendances d'évolution qui menaient à la formation de l'institution prébendée remplaçant les chanoines éloignés et effacés de la lecture bréviaire dans l'histoire des chapitres au XIIIe siècle. Il pense qu'à partir des années 1250 s'est présentée l'exigence de l'emploi des prébendiers et à cette époque-là la possibilité en a été créée. A la cathédrale d'Esztergom, l'archevêque István Báncsa tient compte d'eux en 1252 pour l'exercice de la prébende. Dans la deuxième partie de l'étude, l'auteur analyse la charte de l'évêque de Zagreb, Antoine, parue en 1287 qui règle la relation du chapitre et des prébendiers. Pour terminer, il suit les devoirs les conditions matérielles et culturelles des prébendiers et des prêtres de chœur jusqu'en 1353, en tablant en grande partie sur des chartes authentiques, de „locus credibilis“.

Л. Косца

МАТЕРИАЛЫ ПО ИСТОРИИ НИЗШИХ СЛОЕВ СОБОРНОГО ДУХОВЕНСТВА В XIII—XIV ВВ.

В статье рассматриваются те тенденции развития, которые в истории капитулов XIII в. привели к учреждению института пребенды, заменявшей далеко живших и уединенных от чтения часов каноников. Автор считает, что начиная с 1250-х годов возникли запросы на пребенду и в то же время были созданы и предпосылки для этого. Архиепископ Иштван Банча в соборе Эстергома считается с ними уже в 1252 г. при распределении алтарной бенефиции. Во второй части своей статьи автор исследует грамоту загребского епископа Антала (Антоня) от 1287 г., регулировавшую отношения между капитулом и пребендой. В заключение автор рассматривает задачи входивших в пребенду и певчих собора в Пече, а также их условия образованности до 1353 г. главным образом на основе аутентичных грамот.

KÁROLY RÓBERT ELSŐ FELESÉGE

Hogy Károly Róbertnek — az első Anjounak Magyarország trónján — három felesége volt, közhelynek számít szakirodalmunkban.¹ A kutatást e téren egyértelműen befolyásolta a XIV. századi krónikakompozíció három hitvest felsoroló szövege. Eszerint az uralkodó *első* felesége (*prima consors*) a lengyel nemzetiségű Mária volt, Kázmér herceg leánya, aki 1317-ben (más szövegváltozat szerint 1315-ben) halt meg.² A szakirodalom régóta tisztázta, hogy e Mária Kázmér beuthen-tescheni (bytomi) hercegnek volt a leánya.³ „A korírók és utánok a történetírók mind megegyeznek abban, hogy I. Károly király, házasságát Máriával, a bitumi és tescheni hercegnővel, 1306-ban kötötte; hozzá tehetjük: ez év első felében, minthogy fölmutathatunk tőle egy 1306. június 23-án kelt levelet... Ezen adományos levelét hiteles pecsét hiányában gyűrűs pecsétjével erősíti meg. A miből nem ok nélkül azt következtetjük, hogy még nem régóta volt magyar királyné”.⁴ Mária királyné 1306. június 23-i oklevele utal az Esztergom vára alatti hadi cselekményekre.⁵ Tekintettel arra, hogy Károly Róbert 1306. június 27-én Esztergomban keltezi egyik oklevelét, amely említi Esztergom várának megvívását,⁶ kevés kétségünk lehet abban a vonatkozásban: ekkortájt — vagy kevéssel ezt megelőzően — vette vissza a Duna menti erősséget a Kőszegiektől.⁷ A Mária nevében kelt oklevél hitelességéhez — a tartalmi oldalt tekintve — kétség nem férhet. Nem tett kritikai észrevételt sem tartalmi, sem formai szempontból az oklevelet eredetiről közreadó Nagy Imre sem.⁸ A forrást tehát hitelesnek tekinthetjük, s el kell fogadnunk: azt Mária, Magyarország királynéja állította ki.

Bizonyosak vagyunk abban, hogy e Máriában nem kereshetjük Károly Róbert első feleségét, hanem benne nagyanyját, II. Károly nápolyi király feleségét, Máriát,

¹ PÓR ANTAL—SCHÖNHERR GYULA: Az Anjou ház és örökösei (1301—1439). A magyar nemzet története III. Bp. 1895. 29., 107—108.; Magyarország történeti kronológiája. I. Főszerk. BENDA KÁLMÁN. Bp. 1981. 190., 195., 196.

² *Scriptores rerum Hungaricarum* I. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapestini 1937. 489.

³ H. GROTEFEND: *Stammtafeln der schlesischen Fürsten bis zum Jahre 1740*. Breslau 1889.³ 9.; HENRYK LOWMIŃSKI (szerk.): *Historia Polski* I. Do roku 1764. Część III. Warszawa 1958. III. genealógiai tábla: Piastowie Śląscy.

⁴ PÓR ANTAL: Magyar—lengyel érintkezés a XIV-ik században. Századok 1903. 309.

⁵ A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára I. Pesten 1871. 112. Mai lelőhelye: Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL.), Dl. 76 198.

⁶ Hazai Okmánytár I. Győrött 1865. 101., 102.

⁷ KRISTÓ GYULA: A rozgonyi csata. Sorsdöntő történelmi napok 3. Bp. 1978. 21. 1307 tavaszára keltezi ezt az eseményt a Magyarország történeti kronológiája I. 190.

⁸ Az 5. jegyzetben i. m. 113.

Magyarország királynőjét kell látnunk. A következő mozzanatok mutathatnak erre: 1. Az intitutióban magát *Maria dei gratia Regina vngrie* formában nevezette.⁹ Azok az oklevelek, amelyeket II. Károly és felesége, Mária adtak ki, Máriát *Vngarie Regina*-ként nevezték meg.¹⁰ 2. Az oklevélben Mária nem mondja férjének Károly Róbertet (csupán *dominus Rex K. dei gracia rex vngrie* minősítéssel illeti), ami — ha valóban férje lenne — szinte elengedhetetlenül szükséges lenne, hiszen hatalmának forrása férje királysága volt. Más a helyzet Máriával, Károly Róbert nagyanyjával, aki IV. László halála után fiágon kihaltak ítélte az Árpád-házat. s a trónjogosultságot magának, illetve fiának (Károly Róbert apjának), Martell Károlynak vindikálta. 3. A gyűrűspecst alkalmazása is arra mutat, hogy a nápolyi királyné állította ki az oklevelet — akinek nem volt olyan autentikus pecsétje, amellyel magyarországi vonatkozású diplomáját elláthatta volna —, és nem Károly Róbert felesége. 4. A nápolyi Mária ekkor még élt, csak 1323-ban halt meg.¹¹ 5. Minden jel arra mutat, hogy Mária, a beuthen-tescheni herceg leánya nem lett már 1306-ban Károly Róbert nejévé, mivel azok az adatok, amelyek Máriát Károly Róbert feleségeként említik, csak az 1310-es évek közepéről és második feléből valók.¹² 6. Végezetül perdöntő módon szólnak Máriának első feleségként való minősítése ellen azok az adatok, amelyek a XIV. század első évtizedében Károly Róbertnek egy másik, eddig ismeretlen, a valóságban ténylegesen *első* feleségét említik. A következőkben az erre utaló forráshelyeket mutatjuk be.

Károly Róbert király egy 1326. február 7-én kelt, Lőrinc fia István mester javára szóló oklevelében a megadományozott érdemeit — egyebek mellett — ekként ecsevelte: „amikor kassai hospeseink és a szepesi emberek egykor a hűség útjáról letérve Szepes királyi várat és Kassa városát Csehország királya kezére adták, Csehország mondott királyának zászlaját felségünk ellenében felemelve említett Gönc várunkra rontottak, a fent mondott István a hűségtől felővezve, férfiasan szembeszállva velük az óhajtott győzelmet megszerezte, legyőzve őket. Sok foglyot ejtve Csehország mondott királyának említett zászlaját, amelyet a mi országglásunk sérelmére emeltek fel, elvéve utánunk küldte Oroszországba, ahová országunk bizonyos hű báróival a célból mentünk, hogy első feleségünket magunkkal hozzuk (*in Rutheniam, quo...pro adducenda prima consorte nostra accesseramus*). Maga István életveszélyes sebeket kapott, az István által az Úr segítségével elnyert győzelem hatalmunkat nem csekély mértékben megnövelte, és mind a szepesi emberek. mind a mondott város hospesei akaratuk ellenére hűségünkre tértek”.¹³ Egy névtelen szerző Kelet-Európáról szóló útleírásában — egyebek között — ezt a megjegyzést tette Oroszországról (*Ruthenia*): „igen daliás hercege van, és Leó hercegnek nevezik; ennek a Leónak a leányát vette mostanában feleségül (*duxit [nunc] in uxorem*) Magyarország királya, Károly”.¹⁴

E két, egymástól teljesen független adat kétségbevonhatatlanul bizonyítja, hogy Károly Róbert *első* felesége — maga a magyar uralkodó nevezte elsőnek 1326. évi oklevelében — orosz hercegnő volt. A Máriával való összetévesztés gyanúja már csak

⁹ Uo. 112.

¹⁰ WENZEL GUSZTÁV: Magyar diplomacziái emlékek az Anjou-korból I. Bp. 1874. 134., 136.

¹¹ WERTNER MÓR: Az Árpádok családi története. Történeti, nép- és földrajzi könyvtár LI. Nagy-Becskereken 1892. 511.

¹² PÓR ANTAL: a 4. jegyzetben i. m. 309—310.

¹³ OL. DF. 265 464. Magyar fordítása: KRISTÓ GYULA—MAKK FERENC: Károly Róbert emlékezete. Bp. 1988. (sajtó alatt).

¹⁴ OLGIERD GÓRKA: Anonymi descriptio Europae orientalis. Cracoviae 1916. 40. Magyar fordítása: BORZÁKNÉ NACSA MÁRIA—SZEGFÜ LÁSZLÓ: Egy Délkelet-Európát bemutató földrajzi munka a XIV. század elejéről (Descriptio Europae Orientalis). A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1986. (sajtó alatt).

azért sem vehető fel, mivel Mária apját Kázmérnak hívták, Károly király név szerint nem ismert első feleségének az apját pedig Leónak, s az előbbi etnikumára nézve lengyel volt, az utóbbi pedig orosz. Így hát igazoltnak tekinthetjük, hogy Károly Róbertnek négy és nem három felesége volt, s az eddig első hitvesnek gondolt Mária időben csak a második lehet a feleségek sorában.

Módunk van a hozzávetőleges dátumát is meghatározni annak, hogy mikor járt Károly leánykérőben Oroszországban. Mivel a névtelen útleíró munkáját 1308 első hónapjaiban készítette el,¹⁵ s ebben — jóllehet szövegének csak bizonyos kódexekben ránk maradt hagyománya szerint — a frigyet mostanában (*nunc*) megtörténtnek nevezte, így azt az 1308 elejét kevéssel megelőző időre keltezhetjük. Összecseng ezzel az, amit az imént idézett 1326. évi oklevélből a kronológia szempontjából kihüvelykezhetünk. Ez Károly Róbert oroszországi leánykérő útját arra az időre helyezte, amikor átfordult Kassa és Szepes pártállása; ugyanis az oroszországi út előtt Kassa és Szepes még Vencel király oldalán állt, István akkor aratott győzelmet felettük, amikor Károly éppen Oroszországban időzött, s ezt követően említette a diploma ezek Károly király hűségére térését. A gönci ostrom minden bizonnyal 1304-ben zajlott le.¹⁶ Ugy szintén legkésőbb 1304 végére már a Szepesség is lényegében Károly Róbertet ismerte el urának. Erre következtethetünk magának Károly királynak egy 1304. december 7-én Szepesdarócon kelt okleveléből, amely szerint Latin Bald a cseh király kezére adta Szepes várát, s ezáltal a Szepesség hűtlenné vált Károly Róberthez, ám az oklevél keltére már — a megadományozottak érdeméért — a Szepesség nagy része Károly király joghatósága alá tartozott.¹⁷ Ha 1304-ben még nem is, de legkésőbb 1306 nyarán már Károly kezén volt Szepesvár, mert 1306. július 13-án kelt oklevele említést tett annak ostromáról,¹⁸ méghozzá Esztergom várának elfoglalását megelőzően, amely pedig a legnagyobb valószínűség szerint 1306 júniusában (vagy kevéssel korábban) történt. Mindezek alapján Károly Róbert oroszországi (halicsi) útjára 1304—1306 táján került sor, amikor az uralkodó 16—18 éves volt. A házasságot akár Oroszországban, akár — ennek van nagyobb valószínűsége — e leánykérő utat követően Magyarországon megkötötték.

Károly Róbert első feleségéről azt tudjuk, hogy Leó halicsi fejedelem leánya volt. E Leót nem tekinthetjük azonosnak Lev Danyilovics (Danyiló fia Leó) halicsi fejedelemmel (aki IV. Béla leányát, Konstanciát vette nőül), mivel 1301-ben meghalt,¹⁹ márpedig a névtelen útleíró 1308 első hónapjaiban írva munkáját mint élőről szól Leó hercegről, s tudja róla, hogy „igen daliás” (*permaximus virorum*).²⁰ Mindenképpen fiatal emberre kell tehát gondolnunk, s nem az élemedett korban 1301-ben meghalt Leóra. Így csak e Leó unokája, fiának, Györgynek a fia, II. Leó jöhet szóba, aki szintén halicsi fejedelem volt.²¹ További kutatások feladata annak megvizsgálása, hogy e Leóról, illetve leányáról — elsősorban orosz források alapján — milyen további információ nyerhető, ami segíthet megérteni azt is, hogy az 1304—1306 körül Magyarországon igen nehéz helyzetben levő Károly Róbert miért éppen a halicsi Romanovicsokkal létesített dinasztikus kapcsolatot. Egyéb más lehetőségek mellett egy szem-

¹⁵ OLGIERD GÓRKA: a 14. jegyzetben i. m. IV—IX.

¹⁶ KRISTÓ GYULA: a 7. jegyzetben i. m. 41.

¹⁷ VINCENT SEDLÁK: *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I.* Bratislavae 1980.

¹⁸ Uo. 191.

¹⁹ WERTNER MÓR: a 11. jegyzetben i. m. 487.

²⁰ OLGIERD GÓRKA: a 14. jegyzetben i. m. 40.

²¹ WERTNER MÓR: a 11. jegyzetben i. m. 487. A halicsi Romanovicsok családfáját l. BRONISLAW WŁODARSKI: *Polska i Ruś 1194—1340.* Warszawa 1966. 298. Ez utóbbi adatot F. FONT MÁRTA szíveségének köszönhetjük.

pontra talán magunk is ráirányíthatjuk a figyelmet. Egy 1299. évi adat²² alapján úgy tűnik, hogy Bereg (vagyis Magyarország egyik északkeleti megyéje) I. Leó halicsi fejedelem kezén volt.²³ Még 1307-ben is ugyanaz a Gergely viselte a beregi ispáni címet,²⁴ aki 1299-ben e minőségben Leó orosz herceg (*dux Ruthenorum*) официálisaként szerepelt. Ezzel szemben 1308-ban már Jób fordul elő beregi ispánként,²⁵ akinek orosz kapcsolatairól nincs tudomásunk. Feltehető, hogy Károly Róbert orosz házasságának következtében Bereg megye területén Károly király hatalma érvényesült, azaz e területet Károly hozomány fejében megkaphatta apósától. Márpedig mi sem volt fontosabb Károly Róbert számára annál, mint hogy az ország mind nagyobb területén ismertethesse el uralmát. Ha a beregi ispánok imént említett cseréje egyáltalán tükrözi a beregi uralomváltást, ebből arra kell gondolnunk: Károly Róbert első házasságát 1307-ben vagy (a névtelen útleíró adatát figyelembe véve) 1308 elején köthette, illetve ekkor nyerhette el felesége hozományaként a beregi terület feletti fennhatóságot.²⁶

Gy. Kristó

LA PREMIERE FEMME DE CHARLES ROBERT

L'étude essaie de justifier que le roi de Hongrie Charles Robert (1301—1342) avait quatre femmes et non pas trois et, que la femme jusqu'ici inconnue était chronologiquement la première épouse de Charles Robert. Cette hypothèse est justifiée par deux sources. La première est une charte de Charles Robert datée le 7 février 1326 qui mentionne qu'à un temps non déterminé exactement (vers 1304—1306) le roi même est allé en Russie pour amener sa première femme (prima consors) en Hongrie. La deuxième, un ouvrage d'un voyageur inconnu, écrit dans les premiers mois de 1308 (*Descriptio Europae orientalis*) qui indique récent (nunc) le mariage de Charles Robert avec la fille du prince russe Léon. Ce Léon n'est autre que le fils de Georges, Léon II de Galicie. Il se peut qu'avec ce mariage Charles Robert ait eu comme dot le comitat Bereg situé en Hongrie, sur la frontière russe et qui avait appartenu plus tôt à la principauté de Galicie.

Д. Кришто

ПЕРВАЯ ЖЕНА РОБЕРТА КАРОЯ

В статье делается попытка доказать, что у венгерского короля Роберта Кароя было не три, а четыре жены, и неизвестная до сих пор жена была первая по времени. Это предположение автора подтверждается двумя источниками. Первый из них — грамота Роберта Кароя от 7 февраля 1326 г., в которой упоминается, что в неопределимое точно время (ок. 1304—1306 гг.) сам король ездил в Россию в интересах приезда в Венгрию его первой жены (prima consors). Другой источник — труд безымянного путешественника, возникший в первые месяцы 1308 г. (*Descriptio Europae orientalis*), в котором брак Роберта Кароя с дочерью русского князя Льва называется «ныне» (nunc) заключенным. Этот Лев является сыном Георгия, галицким князем Львом II. Можно предположить, что Роберт Карой путем этого брака получил в приданое комитат Берег, находившийся на территории Венгрии и граничивший с Россией, который в предшествующие годы был в руках галицкого князя.

²² GEORGIVS FEJÉR: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* VI. 2. Budae 1830. 216.

²³ GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I. Bp. 1963. 524.

²⁴ Az 5. jegyzetben i. m. 114.

²⁵ OL. Dl. 76 204. (Jób neve betoldva), az 5. jegyzetben i. m. 118.

²⁶ ENGEL PÁL vetette fel lektori véleményében, hogy a fentebb tárgyalt 1306. június 23-i cklevél aligha Károly Róbert nagyanyjától származik (aki magát „Szicília, Jeruzsálem és Magyarország királynéjának” címeztette volna), hanem inkább most feltételezett első, orosz feleségétől (Máriától).

MEGJEGYZÉSEK A „SZULEJMÁNI AJÁNLATHOZ”

(A török Porta magyarországi politikája, 1526—1529)

A magyar történettudomány egyik sokat vitatott kérdése, hogy milyen célok, elképzelések vezették I. Szulejmán szultánt¹ a legyőzött magyar királysággal kapcsolatban az 1526. augusztus 29-én vívott mohácsi csata után. E tanulmány az ebből a szempontból kulcsfontosságúnak minősíthető 1526—1529 közötti időszakot elemzi, főként a török forrásokra építve, amelyek tükrözik a szultán és a török vezetés mindenkori álláspontját.

A történeti kutatásban két hipotézis merült fel Szulejmán magyarországi terveit illetően. Az egyik, főként a turkológusok által vallott nézet szerint a szultán nem akarta eleve meghódítani Magyarországot, hanem megelégedett volna azzal, ha a magyar királyság vazallusként élkelődik a Habsburg- és az Oszmán birodalom közé.² Perjés Géza ehhez a felfogáshoz csatlakozva alakította ki a „szulejmáni ajánlat” koncepcióját. Szerinte a török sereg hatósugarán³ kívül esett Magyarország, viszont a szultán nem engedhette meg, hogy az Habsburg-kézre jusson, mert ezzel balkáni hódításait sodorta volna veszélybe. „A szulejmáni koncepció alapja tehát egy igen józan katonai felismerés volt, mely nemhogy javallotta, sőt kimondottan megtiltotta Magyarország bekebelezését, és az oszmán birodalom szempontjából mindenképpen biztonságosabb, nyugalmasabb és olcsóbb megoldás lett volna Magyarország önállóságát és területi integritását meghagyva, ütközőállamnak használni a Habsburgokkal szemben.”⁴ Bár Perjés eredetileg az 1526 utáni korszakra dolgozta ki feltevését, a ké-

¹ A magyar történettudományban sokan tévesen II. Szulejmánként tüntették fel. Az oszmán történetírás — s ez alapján a turkológia is — I. Szulejmánnak tekintette, vö. pl. Kemálpasazáde művét, 1. Török hadak Magyarországon 1526—1566. Kortárs török történetírók naplórészletei. Válogatta, THURY J. jegyzeteit bővítette Kiss G. Bp. é. n. (1985). 14.; arra, hogy a 15. század elején szereplő Szulejmán csak emír volt, s nem szultán, 1. még ALDERSON, A. D.: The Structure of the Ottoman Dynasty. Oxford, 1956. 38.

² THURY J.: A török hódítás kezdetei Magyarországon. Századok 1893 (a továbbiakban: THURY 1893.). 559, 567.; KÁLDY-NAGY GY.: Szulejmán. Bp. 1974. 170.; INALCIK, H.: The Ottoman Empire. The Classical Age 1300—1600. London, 1973 (a továbbiakban: INALCIK 1973.). 35.; Uő., The Cambridge History of Islam (in 2 vols.) Ed. by HOLT, P. M.—LAMPTON, A. K. S.—LEWIS, B. Cambridge, 1970 (a továbbiakban: INALCIK 1970.). 325.; SUGAR, P. F.: Southeastern Europe under Ottoman Rule, 1354—1804. Seattle 1977. 70—71.; GENERÁL T.: Az oszmán-török hadművészet keletkezése és fejlődése a XVI. századig. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban: HK) 1986. 19.

³ Az akciórádiuszra 1. MCNEILL, W. H.: Europe's Steppe Frontier 1500—1800. Chicago, 1964. 32, 40—42, 50.; COLES, P.: The Ottoman Impact on Europe. London, 1968. 102—103.; PERJÉS G.: Az oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései (1356—1699). HK 1966. 867—868.; Uő.: Az országút szélére vetett ország. Gyorsuló idő. Bp., 1975 (a továbbiakban: PERJÉS 1975.) 8—14.; Uő.: Mohács. Bp., 1979 (a továbbiakban: PERJÉS 1979.). 78—79.

⁴ PERJÉS 1975. 5.; PERJÉS 1979. 80—81, 124.

sőbbiekben kiterjesztette azt a Mohács előtti időszakra is. Szerinte a török szultán kétszer is (1520, 1524) megtette ajánlatát II. Lajosnak, ő azonban visszautasította azt. A „szulejmáni ajánlatot” úgy rekonstruálta, hogy a szultán „kezdetben az országot régi állapotában akarta hagyni, két feltételt szabva csupán: 1. az ország nem választhat Habsburg-házból uralkodót; 2. külpolitikája törökbarát, azaz Habsburg-ellenes legyen.”⁵

A másik alapvető álláspont szerint a török uralkodónak szándékában állt ugyan Magyarország megszállása, bekebelezése, de korábbi hódítási gyakorlatának megfelelően fokozatosan, több lépcsőben, szakaszban akarta ezt végrehajtani. Az „oszmán hódítás módszerével” először Halik Inalcik foglalkozott, aki 1954-ben írott tanulmányában kimutatta, hogy a törökök balkáni terjeszkedése során előbb a hűbéri fennhatóság, majd a teljes bekebelezés következett.⁶ Inalcik eredményeire is építve Rázsó Gyula a török európai expanziójában négy szakaszt különített el. Az első szakaszban a török portyázók betöréseikkel lekötik az ellenséges ország fegyveres erőit, felformozolják morális és fizikai ellenálló erejét (Magyarország esetében 1393—1526 között). A második szakaszban megtörténik a reguláris török hadsereg hódítási kísérlete (1526). A harmadik szakasz a hűbéri függés (1526—1540), majd a negyedik szakaszban a teljes hódoltság következik be (1541). Rázsó nézete szerint Szulejmán túlértékelte az ország ellenálló erejét, s ennek következtében súlyos hadászati hibát követett el 1526-ban, amikor nem szállta meg Budát. Ezzel a szultán „eljátszotta első és utolsó lehetőségét annak, hogy Magyarországot teljesen meghódítsa.”⁷ A szakaszos hódítás elméletét tette magáévá Szakály Ferenc is, aki Rázsóhoz hasonlóan négy fázist különített el. A harmadik szakaszt „szoktatási fázisnak” is nevezte, amelyben a török csak néhány kulcsfontosságú erődítményt tart meg, egyébként látszatra magára hagyja a kifosztott országot, ahol törökbarát kormányzat kerül hatalomra. Hangsúlyozta továbbá, hogy Szulejmán „Magyarország teljes bekebelezését az egyik „lépcsőfok” kihagyásával, a másik igazodási pont — Bécs — elfoglalásával igyekezett megoldani.”⁸

A szakaszos hódítás elméletét valló kutatók álláspontja szerint tehát Szulejmán tudatosan alkalmazta a balkáni országokban korábban már bevált módszert; előbb hűbéressé tenni a már leverte országot, majd alkalmas pillanatban teljesen megszállni azt. Ez a hipotézis nyilvánvalóan szöges ellentéte a már idézett nézetnek, amely szerint a szultán csak vazallus állammá akarta tenni Magyarországot. A hűbéres státusz az első feltevésnél tartós, végleges, a másodiknál pedig csak ideiglenes, átmeneti célkitűzésként szerepel. A két hipotézis abban egyezik, hogy mindkettő tudatos, előre eltervezett szulejmáni politikával számol. A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy milyen elképzelései lehettek a szultánnak, s vajon melyik idézett álláspontot támasztják alá inkább a források.

A szultán 1526-os hadjáratát a mohácsi győzelem után kiadott fethnáméjában azzal magyarázta, hogy a hitetlenek ellen harcolni kötelesség, ezért a szent háborút „a szerencsétlen magyarok felé” irányozta, mivel „ezeknek országa határos az iszlám

⁵ Vö. előző jegyzet; ehhez hasonló gondolat található SZEKFŰ Gy.-nál (I. HÓMAN B.—SZEKFŰ Gy.: Magyar történet. IV. Bp. 1928. 20.): „Szulejmán tizenkét éven át megtúrte Jánost a trónon azon feltétel alatt, hogy nem békül ki Ferdinánddal, az ő területét nem adja át a Habsburgi királynak...”

⁶ INALCIK, H.: Ottoman Methods of Conquest. Studia Islamica 1954. 103, 107.

⁷ RÁZSÓ GY.: A Zsigmond-kori Magyarország és a török veszély (1393—1437). HK 1973. 410.; Uő.: Buda, Bécs és Velence: az európai—török viszony katonai és politikai problémái (1521—1532). HK 1973 (a továbbiakban: RÁZSÓ 1973.). 671.

⁸ SZAKÁLY F.: A mohácsi csata. Bp. 1975 (a továbbiakban: SZAKÁLY 1975.). 122—123.; Uő.: Vesztőhely az út porában. Labirintus, Bp., é. n. (1986). 114—115. (a továbbiakban: SZAKÁLY 1986.)

területével.”⁹ A kortárs történetíró Ferdi szerint a cél az volt, hogy „amaz átkozottak fővárosát, Budunt... elfoglalja és hatalmába kerítse.”¹⁰ Szulejmán mohácsi diadala után valóban meg is szállta Magyarország védtelen székhelyét, de rövidesen kivonult onnan és a török csapatok elhagyták Magyarországot. Török helyőrség csak az újonnan elfoglalt szerémségi várakban maradt. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy Szulejmán lemondott volna Magyarországról és megelégedett volna II. Lajos megelégedtetésével, országának kifosztásával, illetve a kulcsfontosságú délvidéki várak, s a Szerémség birtoklásával. 1526 ősztől kezdve a szultán a *hódítás, a kard jogán* a magáénak, saját tulajdonának tekintette Magyarországot.¹¹ Maga Szulejmán szultán és Ibrahim nagyvezír is többször kifejtették ezt az álláspontot a külföldi követek előtt.¹² A nagyvezír szerint „a királyok között rendes szabály az, hogy midőn valamely uralkodó lovának lába valamely ország földjére lép, ez az ország annak az uralkodónak birtoka. Magyarország a felséges padisah kardjának hatalmával meghódított határszéli rész, mint a többi rész, hová csapatait vezette.”¹³ Kérdés, hogy ha a török Porta valóban így ítélte meg a helyzetet, milyen tervei voltak Szulejmánnak, amikor látszólag sorsára hagyta a kifosztott, legyőzött országot. A szultán kezdetben nem tudott II. Lajos haláláról, így valószínűleg egy ideig azt remélte, hogy a magyar király majd előkerül és aláveti majd magát. Később Mária királynénak meg is írta, hogy ha férje életben maradt volna, visszaadta volna neki országát.¹⁴ Ibrahim nagyvezír pedig 1527 elején azt mondta a velencei követnek, hogy ha sikerült volna elfogni Lajost, meghagyták volna a trónon.¹⁵ Ebből kitűnik, hogy a török vezetés azt akarta elérni, amit 1524-ben a magyar kormányzat számára elfogadhatatlan török békefeltételek (adófizetés, a török hadak átengedése Magyarországon Ausztria felé)¹⁶ is tükröztek; a magyar királyság vazallusi alárendeltségét. II. Lajos halála azonban keresztülhúzta ezeket a számításokat. Ebben az átmeneti helyzetben a keresztény és a mohamedán jogfelfogás ellentétesen ítélt Magyarországról; hiszen az első szerint Lajos halála (1526. augusztus 29.) és Szapolyai János megkoronázása közötti (1526. november 11.) több mint két hónapos időszakban interregnum volt, míg az utóbbi szerint a szultán lépett Lajos örökébe a hódítás jogán (halálától egyébként függetlenül).

⁹ Török történetírók I—II. kötet. Fordította THURY J., Bp., 1893—1896 (a továbbiakban: Török történetírók). I. 379.; KISS G.: i. m. 193.; Mohács emlékezete. Szerk. KATONA T., Bp. 1979. 313.

¹⁰ Török történetírók II. 57.

¹¹ H. BALÁZS É.—MAKKAI L. (szerk.): Magyarország története 1526—1790 (Egyetemi tankönyv). Bp. 1972. 10. (a vonatkozó részt SINKOVICS I. írta); INALCIK 1970. 325.; PERJÉS 1979. 134.; SZAKÁLY 1986. 122.

¹² Pl. 1531-ben a nagyvezír: „Quod eiusdem dei et suo auxilio ac cum gladio et impensis suo Domino eis occupaverit Hungariam, quem non possit obicere necque ullo pacto dimittere, l. Urkunden und actenstücke des Verhandlungen zwischen Österreich-Ungarn und der Pforte im 16. und 17. Jahrhundert. Hrgb. von A. GÉVAY, I—II. Wien 1840—1842. I/4. 93.

¹³ Ibrahim 1533-as levele V. Károly császárhoz, l. Török—magyar oklevéltár 1533—1789. Fordította KARÁCSON I. Bp. 1914. (a továbbiakban: KARÁCSON 1914.). 30.

¹⁴ THURY 1893. 569. o. 4. jegyz.; PERJÉS 1979. 187.; Ibrahim nagyvezír szerint (1530, 1533) a szultán legalább Mária királynét Budán akarta találni, hogy megegyezzen vele, l. THURY 1893. 569. o. 3. jegyz.

¹⁵ BARTA G.: A Sztambulba vezető út (1526—1528). Gyorsuló idő, Bp. 1983. (a továbbiakban: BARTA 1983.). 100.

¹⁶ KUBINYI A.: A magyar állam belpolitikai helyzete Mohács előtt. In: Mohács. Tanulmányok a mohácsi csata 450. évfordulója alkalmából. Szerk. RUZSÁS L.—SZAKÁLY F. Bp., 1986. (a továbbiakban: Mohács 1986.). 66.; értelmezésére l. PERJÉS 1979. 176—179.; ennek kritikájára l. SZAKÁLY F.: Oktalan oknyomozás. Perjés Géza Mohács-könyvéről. Kritika 1979. X. sz. 21—22.

Mielőtt az események vizsgálatát folytatnánk, röviden vázolnunk kell az iszlám jogfelfogást. Az araboktól örökölt és átvett mohamedán jog két alapvető kategóriájú területet különböztetett meg; az iszlám területét (dār al-Islām) és a háború területét (dār al-harb). Az előbbi fogalommal azt a területet jelölték, ahol az iszlám vallás törvényeit követték, s a másvallásúak is muszlim fennhatóság alatt álltak. Az utóbbi fogalom, a dār al-harb azon területeket foglalta magába, ahol nem az iszlám törvényei szerint éltek. Ezen hitetlen országok ellen az iszlám jogfelfogás szerint szent háborút (dzsihád) kell viselni azért, hogy iszlám területté változtassák őket. A perspektivikus cél; az egész világ meghódítása, az iszlám világállam létrehozása azonban mind az arab, mind pedig az oszmán birodalom lehetőségeit meghaladta. Már a korai arab jogtudomány elismerte az iszlám terület és a háború területe mellett egy harmadik típusú terület, az ún. szerződés területének (dār al-'ahd) létezését. Az ide tartozó országok vazallusnak minősíthetők: adót fizettek és egyéb, a szerződésben (ahdnáme) szereplő feltételeknek is eleget kellett tenniük (pl. a szultán ellenségeivel szembeni fellépés, az iszlám sereg élelmezése stb.). A különböző arab jogi iskolák ellentétes nézeteket vallottak arról, hogy a dār al-'ahd vajon a dār al-Islām vagy pedig a meghódítandó dār al-harb részét képezi-e. Az oszmán birodalom a hanafi iskola álláspontját vette át, amely szerint az iszlám birodalom szerves részét képezi a vazallus terület.¹⁷

1526 őszén tehát — amikor már Lajos halála bizonyossá vált és a török tudomására jutott — a Porta egyértelműen még nem döntött abban a fontos kérdésben, hogy *Magyarország vazallus országgént* (dār al-'ahd-ként) vagy pedig *közvetlenül meghódított, közigazgatási körzetekre* (vilájetekre stb.) *osztott országgént* (dār al-Islām-ként) kapcsolódjon a török (iszlám) birodalomhoz. A Lajos halála utáni instabil helyzetben a török vezetés várakozó álláspontra helyezkedett, amely 1526 őszétől egészen 1528 elejéig tartott. Meg kellett várni, hogy akad-e olyan jelölt a magyar trónra, aki hajlandó önként alávetni magát Szulejmánnak, s elismerni annak hűbérúri jogát Magyarországra felett. Úgy tűnik, hogy a Porta — ahogy ezt az 1529-es és 1541-es fethnámékban ki is fejezte — Magyarország távolságára való tekintettel nem zárkózott el, sőt kifejezetten előnyben részesítette a vazallusi megoldást.¹⁸

Az új magyar királlyal, Szapolyai Jánossal megkoronázása után nemsokkal felvette a török a diplomáciai kapcsolatot. Az 1526. novemberi—decemberi, valamint az 1527. májusi—júniusi tárgyalásokról nem sokat tudunk, mivel az alkudozásokat érthető módon mindkét fél titokban tartotta. Az újabb történeti kutatás joggal tételezte fel, hogy e követek nem közvetlenül a szultán, hanem inkább valamelyik pasa nevében folytattak tárgyalást János királlyal és az új magyar vezetéssel.¹⁹ A Magyarországra kiküldött megfigyelő, Nicolo Ongaro 1527 januárjában úgy számolt be a velencei tanács előtt, hogy a török 15 évre fegyverszünetet kötött Szapolyaival.²⁰ Valószínűbb azonban az, hogy konkrét megállapodásra nem került sor, János inkább csak arra törekedhetett, hogy homályos ígéretekkel (például 1527 májusában azzal, hogy követet fog küldeni Szulejmánhoz) leszerelje a törököt. A szultán egyébként — ahogy az Łaski 1528. januári portai tárgyalásaiból ki is világlik — nehezményezte

¹⁷ KHADDURI, M.: War and Peace in the Law of Islam. Baltimore, 1955.; Encyclopaedia of Islam. vol. II. Ed. by GIBB, H. A. R.—KRAMERS, J. H., London, 1965. 116, 126, 127, 131.; I. még MATUZ, J.: Der Verzicht Süleymāns des Prächtigen auf die annexion Ungarns. Ungarn-Jahrbuch 1974—1975. 42—43.; TÓTH S. L.: Szinán nagyvezér tervei 1593—94-ben. HK 1982. 159—160.; TURAN, O.: The Ideal of World Domination among the Medieval Turks. Studia Islamica 1954. 89.

¹⁸ Török történetirők I. 389, 392.; KISS G.: i. m. 209, 215.

¹⁹ BARTA 1983. 98—105.; SZAKÁLY 1986. 125.; MATUZ, J.: i. m. 41.

²⁰ ÓVÁRY L.: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. 2. füzet. Bp., 1894. 8.

azt, hogy János nem küldött hozzá korábban követet és nem kérte tőle az országot.²¹ János király azonban abban az illúzióban ringatta magát, hogy az 1515-ös örökösödési szerződés címén Magyarországra jogot formáló Habsburg Ferdinánd főherceget — akit a csehek, majd 1526 decemberében a Jánossal szembenálló magyar főurak is megválasztottak királynak — le lehet beszélni az ellene való fellépésről. A Porta mind a megkoronázott Jánost, mind pedig az ekkor csak megválasztott (s csak 1527 novemberében megkoronázott) Ferdinándot bitorlónak tekintette, s vajdának (bánnak), illetve főhercegnek titulálta, ezzel is jelezve, hogy Szulejmán egyelőre egyiküket sem ismeri el törvényes uralkodónak, hiszen nem tőle — Magyarország jogos tulajdonosától — kapták címüket. A török vezetés ekkor azt remélte, hogy diplomáciai úton sikerül meggyőznie Jánost arról, hogy be kell hódolnia. A Porta „jelöltje” egyértelműen az előbb megválasztott Szapolyai János volt. Ennek oka az lehetett, hogy János király Ferdinánd várható támadásával szemben védelemre szorult, Ferdinánd mögött viszont ott állt hatalmas birodalmat kiépítő bátyja, V. Károly. A szultán V. Károly ellenfeleivel, a cognaci liga tagjaival, elsősorban I. Ferenc francia királlyal állt szövetségben. János király is ehhez a szövetségi rendszerhez csatlakozott.²² Így egyáltalán nem meglepő, hogy 1527 nyarán Ibrahim nagyvezír kijelentette a velencei követ előtt, hogy „a szultán segítséget akar küldeni a főherceg ellen a vajdának.”²³

A kiszemelt vazallus hajlandóságát nagymértékben növelte, hogy 1527 őszén Ferdinánd kiűzte őt Magyarországról. Az adott helyzetben János királysága visszaszerzése érdekében hathatós segítségért csak Szulejmánhoz fordulhatott. Az 1527 decemberében és 1528 januárjában Isztambulban tárgyaló Hieronym Łaski-tól azt követelték a Portán, hogy János nevében hódoljon a szultán előtt és ígérjen adót. János megbízottjának sikerült elérnie, hogy az adófizetés kérdése egyelőre lekerült a napirendről. Az 1528. január 27-i audiencián Łaski felajánlotta János király nevében az országot Szulejmánnak. A szultán válasza a török felfogást tükrözte: János országa az övé, mert a háború jogán és szablyával szerezte azt. Megígérte azonban azt, hogy Jánosnak adja az országot és megsegíti Ferdinánddal szemben. 1528. február 29-re elkészült a szerződés (ahdnáme) is, amelyben Szulejmán Jánosnak, Magyarország királyának megesküdött, hogy őt „még legsúlyosabb szükségében sem fogja elhagyni, még ha valamennyi birodalma és országa veszendőbe menne is.”²⁴ Az ahdnâme nagyon előnyös volt, hiszen adóról nem esett szó benne, csak a szultán egyoldalú segítségnyújtásáról. Természetesen azonban nem tekinthetjük egyenrangú felek szövetségének ezt a szerződést; a hűbérúr vállalt kötelezettséget vazallusa iránt.

Az 1528. februári ahdnáméval voltaképpen tisztázódott Magyarország státusának kérdése; *János király vezetése alatt vazallus országgént (dāral-' ahd-ként) kapcsolódik az oszmán birodalomhoz*. Egyelőre azonban Ferdinánd kezén volt a Szulejmán által saját tulajdonának tekintett és Jánosnak ígért ország. Mindebből következően Ferdinánd megítélése is némileg változott 1528-ban: olyan ellenségnek minősült, aki „az ország dolgaiba jogtalanul beavatkozott”. Az 1529-es fethnâme megtévesztő módon már egyenesen úgy tüntette fel az eseményeket, mintha Ferdinánd a török

²¹ HÓMAN—SZEKFŰ: Magyar történet IV. 19.; BARTA 1983. 165.

²² A francia szövetség szerepét hangsúlyozza Szulejmán akcióiban INALCIK 1970. 325—326.; valójában másodlagos jelentősége volt, vö. pl. THURY 1893. 569.; KÁLDY-NAGY GY.: i. m. 71.

²³ BARTA 1983. 161.; SZAKÁLY 1986. 125—126.

²⁴ Łaski tárgyalásaira l. HAMMER, J.: Geschichte des Osmanischen Reiches. III. (1520—1574). Pest 1828. 72—77.; BARTA 1983. 165—172.; a szerződés ázsiai jellegét hangsúlyozta SZEKFŰ GY. (i. m. 21.), aki a hun-bolgár, türk birodalmak és alávetett népeik viszonyához hasonlította; előnyös voltát emelte ki PERJÉS 1979. 191, 193.

vazallus Jánost üzte volna el.²⁵ Ezek után a Habsburg-uralkodó 1528 májusában megjelenő követségével megegyezés nem jöhetett létre. A tárgyalásokon a Porta Buda és Magyarország, Ferdinánd pedig Belgrád és Szabács visszaadását követelte. A Habsburg-uralkodó az adott erőviszonyok között teljesen irreális igényeivel kifejezetten maga ellen hangolta a szultánt.²⁶

Szulejmán csak 1529-ben tudott hadjáratot indítani Ferdinánd ellen. A szultán az 1528-as szerződésnek akart érvényt szerezni, azaz „a kardja által elfoglalt országot János nyomorult királynak” átadni.²⁷ Az 1529-es fethnámében célként a Németország (Alamán) ellen indított hadjárat szerepel.²⁸ A szultán hadjáratával egyrészt a János-féle magyar vazallus királyságot akarta létrehozni, másrészt a Németország királyának tekintett Ferdinándot saját országában (Ausztria) megtámadni. Szulejmán Mohács mezején találkozott vazallusával, akiről a fethnámében azt említi meg, hogy „szultáni trónom zsámolyát megcsókolván, padisahi kegyelemben részesítettem ... s neki adományoztam Magyarország királyságát.”²⁹ A mohácsi személyes találkozó (augusztus 18.) szentesítette, erősítette meg a János követével kötött 1528-as szerződést. János alávetettségét jelezte az is, hogy köteles volt hűbérurához menni a szultáni táborba.³⁰ Ugyanezt jelképezte a nevezetes kézcsók is, amely azonban — tekintve, hogy a szultán a többi uralkodó fölé helyezte magát, mint a dār al-Islām ura — inkább számított kitüntetésnek a vazallus uralkodó számára a török protokoll szerint, mintsem megalázó gesztusnak.³¹ Adófizetésről feltehetően továbbra sem esett szó;³² igaz, hogy János egyelőre nem is rendelkezett országával, az még Ferdinánd birtokában volt. A szultán könnyűszerrel foglalta el a magárahagyott Budát, s átadta Jánosnak. A fethnámé érdekesen indokolja ezt. Eszerint „a vár ... elfoglaltatott; de mivel a közte és a műszülmán birodalom között levő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni és őrséggel ellátni; s továbbá mivel a Magyarország irányában régóta tanúsított fejedelmi kegyemnél fogva a magyar királyságot már a nevezett Jánosnak ajándékoztam volt: legmagasabb parancsomból ezt a várat is ő vette birtokába, miután kötelezte magát, hogy állami kincstáram részére adót fizet.”³³ A fethnámé tehát a Buda (azaz voltaképpen Magyarország) közvetlen meg szállásáról való lemondást egyrészt katonai tényezővel (a nagy távolság miatt meg-

²⁵ *Török történetírók* I. 385—386; a fethnáméhoz hasonlóan ír FERDI, *Török történetírók* II. 76.; helyes sorrendben írja le az eseményeket LUTFI, *Török történetírók* II. 19.

²⁶ SZALAY L.: Adalékok a magyar nemzet történetéhez a XVI. században. Pest, 1859. 129—138.; THURY 1893. 574—575.; SZÁNTÓ I.: Magyarország népeinek harca a török hódítók ellen 1526—1541. Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tomus LXI. Szeged, 1977 (a továbbiakban: SZÁNTÓ 1977). 37—38, 115—116. o. 236. jegyz. „Nullam aliam viam haberi posse censerem quam si rex vester cederet Buda et Hungaria quo facto nos deinde cum eo de Germania (kiemelés tőlem—T. S. L.) tractaremus...” (Ibrahim nagyvezír mondta Ferdinánd követének).

²⁷ KARÁCSON 1914. 30.

²⁸ *Török történetírók* I. 389.; FERDI szerint (*Török történetírók* II. 82.) az volt a padisah szándéka, „hogy Németország királyát, az átkozott Ferendust megfenyítse.”; DZSELÁLZÁDE MUSZTAFA szerint (*Török történetírók* II. 175.) Bécs volt a célpont.

²⁹ *Török történetírók* I. 387.

³⁰ KARÁCSON 1914. 30.

³¹ A kézcsókra I. *Török történetírók* I. 331—332. (*Szulejmán naplói*); II. 21. (LUTFI); II. 81. (FERDI); II. 178. (DZSELÁLZÁDE MUSZTAFA); megalázkodásként, de „a magyar nép érdekében” tett cselekedetként értelmezi PERJÉS 1979. 193—194.; kitüntetésként értékeli MATUZ, J.: i. m. 42. o. 34. jegyz.

³² Szulejmán egyoldalú ígéreteit említi SZERÉMI GYÖRGY: Magyarország romlásáról. Fördította JUHÁSZ L. Bp., 1961. 190, 200.; arra, hogy a magyar források kifejezetten tagadják az adófizetést, I. PERJÉS 1979. 193, 195, 199. Ő az 1528-as szerződéssel vetette össze Szulejmán mohácsi ígéreteit.; a török források némelyike említ adófizetést, LUTFI szerint (*Török történetírók* II. 19, 21—22) János már követte útján is ígért adót, FERDI (Uo. 81.) itt említi először.

³³ *Török történetírók* I. 389.

tartása nehéz — vö. „hatósugár”), másrészt politikai tényezővel (János éppen a mohácsi mezőn elismert vazallus királysága) magyarázza. Buda valóban messze esett Isztambultól, sőt még az 1521-ben elfoglalt, az iszlám birodalom határánál levő Belgrádtól is. Még inkább távolinak tűnhetett 1526-ban, amikor először jártak török csapatok Budán. 1529-ben már kiderült, hogy még a távolabbi Bécset is képesek elérni, bár elfoglalni már nem tudták. A politikai szempont még súlyosabban esett latba; Ferdinánd „beavatkozása” azt a veszélyt rejtette magában, hogy a török birodalomhoz tartozónak tekintett Magyarország az 1528-as szerződés ellenére nem vazallus ország, hanem újra ellenséges terület (dār al-harb) lesz.³⁴ *A katonai és politikai szempontok együttesen tehát János vazallus királysága mellett szóltak.* Szapolyai Jánost szeptember 14-én a szegbányasi trónra ültette, majd a szultántól visszakapta később a koronát is. Az intronizációval megtörtént a vazallus uralkodó beiktatása.³⁵ 1529-től Magyarország de iure és de facto a török birodalomhoz tartozó vazallus királyságnak számított.

A vazallusi státussal kapcsolatban fel kell vetnünk az adófizetés problémáját. Az 1529-es és 1541-es fethnámék szerint János adófizetésre kötelezte magát Buda átadása után. Míg a külföldi szakirodalom — elsősorban persze a turkológusok — elfogadja ezt,³⁶ addig a magyar történettudomány jobbra tagadja ezt a lehetőséget.³⁷ Valószínű, hogy János valóban megígérte Szulejmánnak, hogy küld évi adót vagy ajándékot Buda átadása fejében. Szulejmán ezzel az *elhangzó ígérettel* valójában be is érte, hiszen nemösszecszerűen volt jelentős egy vazallus állam évi adója, hanem azért, mert hűbéri függésének elismerését jelentette. Valószínűnek tűnik, hogy 1541-ig a szultán nem is erőltette a tényleges évi adót.

Szulejmán Buda átadása, János trónraültetése után továbbvonult Bécs irányába. Újabb nézet szerint erre csak azért került sor, mert volt még idő a hadjárat idő végéig (október 26—Kászim napja), de „emögött már semmiféle magasabb katonai vagy politikai elgondolása sem rejtőzhetett.”³⁸ Ahogy azonban már említettük, a fethnámé alapján Szulejmán feltehető célja Ferdinánd országának megtámadása volt. Bécs ostromával kapcsolatban az is szerepel a fethnámében, hogy Ferdinánd serege szétoszlott, ő pedig megszökött, s a szultán hiába kerestette.³⁹ Szulejmán tehát Ferdinánd legyőzésére, sőt talán elfogására is törekedett. Ez azonban nem sikerült, sőt Bécs bevétele is elmaradt. A Ferdinánd ellen vezetett 1529-es hadjárat annyiban hasonló a II. Lajos elleni 1526. évi háborúhoz, hogy mindkettőben Szulejmán ellenfele „megbüntetése” céljából *fővárosát el akarta foglalni, őt magát pedig elfogni szándékozott.* Szulejmán tehát — akárcsak 1526-ban II. Lajos esetében — vazallításra akarta kényszeríteni Ferdinándot, de nem a Jánosnak már átadott Magyarorszáért, hanem Ausztriáért. *A szulejmáni koncepció lényege 1529-ben tehát nemcsak János uralmának biztosítása, hanem egy új ország meghódítása is.* Megvalósulása esetén Ausztria is vazallus orszákként kapcsolódott volna a török birodalomhoz.⁴⁰ A hatósugár (Bécs

³⁴ Erre a veszélyre l. MATÚZ, J.: i. m. 44.

³⁵ *Török történetírók* I. 335. (*Szulejmán naplói*); II. 180. (DZSELÁLZÁDE MUSZTAFA); SZERÉMI, 194.; DANISMEND, I. H.: *Izahli Osmanli Tarihi Kronolojisi*. 2. Istanbul, 1948. 134—135.; a korona visszaadása október végén történt, ekkor újabb kézcsókra került sor, l. *Török történetírók* I. 343, 391.

³⁶ PL. INALCIK 1970. 325.; INALCIK 1973. 35.

³⁷ THURY 1893. 573, 577—578.; PERJÉS 1979. 193, 195.

³⁸ RÁZSÓ 1973. 677.; l. még SZÁNTÓ 1977. 40.

³⁹ *Török történetírók* I. 390—391.; l. még I. 341. (*Szulejmán naplói*) Eszerint akkor hagyták abba az ostromot, „mihelyst a padisahnak tudomására jutott, hogy Ferandus király nincs a várban...”; l. még II. 82—83. (FERDI).

⁴⁰ PERJÉS szerint Szulejmán csak a Magyarországról való lemondásra akarta kényszeríteni Bécs ostromával Ferdinándot, vö. PERJÉS 1979. 204.; Bécs meghódítása esetén Magyarország annak-

ostromára nagyon kevés idő jutott), az erőviszonyok (a Habsburg-birodalom jóval erősebb ellenfélnek bizonyult, mint Magyarország) következtében megghiúsultak ezek az elképzelések. Ferdinánd komolyan veszélyeztetni tudta a János-féle vazallus királyságot, s ezért János halála után, 1541-ben Szulejmán újabb rendezésre kényszerült. János fiának, a kiskorú János Zsigmondnak juttatta hűbéres fejedelemségként Erdélyt, ő pedig közvetlenül birtokba vette Budát (dār al-Islámként). 1547-ben pedig adófizetés fejében elismerte Ferdinánd jogát Magyarország általa birtokolt, nyugati és északi részeire.

Végezetül válaszolnunk kell arra a kérdésre, hogy a „szulejmáni ajánlat” vagy pedig a „szakaszos hódítás” elmélete tükrözi-e híuen a szultán magyarországi terveit. A „szulejmáni ajánlat” hipotéziséből helytállónak tartjuk azt a megállapítást, hogy a szultán vazallus királyságot akart Magyarországon. Az elnevezést viszont nem tartjuk szerencsésnek, hiszen Szapolyai János fordult a szultánhoz, s ő ajánlotta fel a segítség fejében országát. János király ezzel az ajánlattal — igaz, hogy saját, nem pedig az ország érdekében — egy időre megmentette Magyarországot az 1541-ben végülis bekövetkező részleges annexiótól. Az elmélet hibája továbbá, hogy a szultán nem szabott valójában olyan feltételeket, amelyeket Perjés Géza említ. Szulejmán megkövetelte Jánostól a vazallusként való engedelmeskedést, hódolást; s elvárta tőle, hogy adót ajánljon fel. Mivel Ferdinánd János ellensége volt, a szultánnak nem kellett külön kikötni, hogy a magyar király Habsburg-ellenes külpolitikát folytasson. Végezetül azzal sem értünk egyet, hogy Szulejmán defenzív céllal ütközőállammá akarta volna tenni Magyarországot.⁴¹ A csúcspontján levő oszmán birodalom éppen hogy *offenzív politikát* folytatott, ahogy azt az új vazallus állam(ok) létesítésének terve és részben megvalósított gyakorlata mutatja is.

A „szakaszos hódítás” elmélete arra a tényre támaszkodhat, hogy 1541-ben Szulejmán valóban elfoglalta Budát. Miután azonban 1526-ban és 1529-ben is a szultán birtokában volt a magyar főváros, s lemondott róla, illetőleg a második alkalommal átengedte Jánosnak; bizonyosra vehető, hogy Szulejmán nem gondolt arra, hogy több fázisban hódítsa meg Magyarországot. A forrásokból kitűnik, hogy *a török vezetés a mindenkori politikai és katonai helyzethez alkalmazkodott*, s a legmegfelelőbbnek tűnő megoldást választotta. 1526 és 1540 között a vazallus királyság megvalósítható elképzelésnek tűnt, 1541-re a politikai feltételek annyiban hátrányosan változtak a török szempontjából, hogy az ország egy részének megszállását szükségessé tették.⁴² Ez azonban nem „előre elgondolt modell” alapján történt. Közvetve bizonyítja ezt az is, hogy az oszmán birodalomban voltak tartósan vazallusi függésben levő területek, amelyeket a török nem kebelezett be (pl. Havasalföld, Moldva, Krími Kánság; később Erdély stb.). Hasonlóképpen voltak olyan területek is, ahol a vazallusi fázis maradt ki, közvetlen birtokbavételre került sor (pl. Egyiptom, Szíria, Ciprus stb.)⁴³

tálását tételezte fel SZAKÁLY 1975. 122—123.; Ferdinánd kiszorítása vagy a további nyugati terjeszkedés lehetett a cél, vö. SINKOVICS I, Magyarország története tíz kötetben. III/1—2. (1526—1686). Főszerk. PACH Zs. P. Bp., 1985. 189, 192.; I. még 38. jegyz.

⁴¹ Az ütközőállamra I. még SUGAR, P. F.: i. m. 70.; PITCHER, D. B. szerint (An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century. Leiden 1972. 130.) a vazallusság a hódítás évszázadaiban az első szakaszt jelenti, a bomlás évszázadaiban pedig ütközőállam lesz.

⁴² Vö. 2. jegyzet; álláspontunkhoz legközelebb áll MATÚZ, J.: i. m. 42—43. illetve RÁZSÓ GY.: A Habsburg-birodalom politikai és katonai törekvései Magyarországon Mohács időszakában. In: Mohács 1986. 148.

⁴³ Az oszmán birodalom vazallusaira és a közvetlenül meghódított területekre (vilájetekre) I. PITCHER, D. B.: i. m. 126—134.

A szakaszos hódítást tehát inkább csak katonai és politikai feltételektől függő *tendenciának*, s nem pedig kivételt nem ismerő törvényszerűségnek tekinthetjük.

Véleményünk szerint mindkét elmélet némiképpen mereven, egyoldalúan értelmezi a szulejmáni politikát. A török vezetés kevésbé tudatosan, inkább a pillanatnyi helyzethez alkalmazkodva döntött Magyarország státusának kérdésében. A szultán csak ahhoz ragaszkodott, hogy az ország megmaradjon az oszmán birodalmon belül.

S. L. Tóth

REMARQUES SUR LA „PROPOSITION DE SOLIMAN“

(La politique de la Porte ottomane en Hongrie, 1526—1529)

Après sa victoire de Mohács, le sultan Soliman 1er a considéré du chef du sabre la Hongrie comme sa propriété. Entre l'automne de 1526 et le début de 1528, la Porte était dans l'expectative, ne tranchait pas dans la question comment attribuer le royaume hongrois à l'empire ottoman: en tant que pays vassal (dār al-'ahd) ou bien en tant que pays directement annexé (dār al-Islām). Après la mort de Louis II, l'administration turque a accepté les offres de service de János Szapolyai, d'entre les deux rois, banni par Ferdinand Habsbourg à l'automne de 1527. Le traité du février 1528 (ahdnâme), puis la rencontre de János et de Soliman à Mohács au cours de l'été de 1529, la remise de Buda à János et l'avènement au trône du roi de Hongrie ont signifié que la Hongrie se joindrait à l'empire ottoman comme royaume vassal. Avec l'occupation de Vienne, le sultan a voulu rendre vassal Ferdinand de même que son pays, mais le siège n'avait pas réussi. Selon l'opinion de l'auteur, la „proposition de Soliman“ et la théorie de la „conquête par stades“ interprètent rigide-ment la politique de Soliman. Le programme de l'administration turque s'est toujours adapté à la situation politique et militaire actuelle. Le sultan ne tenait qu'à ce que la Hongrie conquise reste en quelque forme une région de l'empire ottoman.

Ш. Л. Том

К ВОПРОСУ О «ПРЕДЛОЖЕНИИ СУЛЕЙМАНА»

(Политика Османской Порты в Венгрии, 1526—1529 гг.)

После победы под Мохачем султан Сулейман I считал Венгрию своей собственностью на правах меча. С осени 1526 г. до начала 1528 г. Порта заняла выжидательную позицию, не решила вопрос о том, присоединить ли Венгрию как вассальную (dār al-'ahd) или непосредственно аннексированную (dār al-Islām) страну. После смерти Лайоша II османское руководство из двух королей приняло предложение Яноша Заполья, которого Фердинанд Габсбургский прогнал осенью 1527 г. Договор (ahdnâme), заключенный в феврале 1528 г., затем встреча Яноша и Сулеймана летом 1529 г. в Мохяче и передача Буды Яношу, т.е. выдвижение на престол венгерского короля означали, что Венгрия присоединяется к Османской империи в качестве вассального королевства. Путем взятия Вены султан хотел превратить Фердинанда и его страну в своего вассала, но осада была неудачной. По мнению автора в теориях «сулейманского предложения» и «стадионального завоевания» одинаково отсутствует гибкость понимания политики Сулеймана. Османское руководство разработало свою программу всегда в соответствии с актуальным политическим и военным положением. Султан настаивал только на том, чтобы завоеванная Венгрия осталась в какой-либо форме частью османской империи.

TARTALOMJEGYZÉK

PETROVICS ISTVÁN: „Új” források a kunok keresztény hitre térítéséről?.....	3
ALMÁSI TIBOR: Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez.....	9
KOSZTA LÁSZLÓ: Adalékok a székesegyházi alsópapság XIII—XIV. századi történetéhez.....	15
KRISTÓ GYULA: Károly Róbert első felesége	27
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: Megjegyzések a „szulejmáni ajánlathoz” (A török Porta magyarországi politikája, 1526—1529)	31

Felelős kiadó a Bölcsészettudományi Kar dékánja
87-5688 — Szegedi Nyomda. Felelős vezető SURÁNYI TIBOR igazgató
A kézirat nyomdába érkezett 1987-ben, megjelent 1988-ban
425 példányban 3,5 A/5 ív terjedelemben
Készült monószedéssel, íves magasnyomással
az MSZ 5601—59 és az MSZ 5603—55
szabványok szerint